

De Jodenvervolging in België in cijfers

LIEVEN SAERENS *

Nadat sinds geruime tijd het landen-vergelijkend onderzoek inzake het aantal gedeporteerde Joden centraal stond, komt de laatste jaren het accent te liggen op de lokale variatie binnen een welbepaald land. Een recent, belangwekkend voorbeeld daarvan is het proefschrift van de historicus-politicoloog Marnix Croes en de socioloog Peter Tammes, uitgegeven onder de beeldrijke titel *'Gif laten wij niet voortbestaan'*. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945 (Amsterdam, 2004), dat de Nederlandse casus op gemeentelijk vlak bestudeert ¹. Voor België zelf blijft het hoge Antwerpse deportatiecijfer intrigeren ². Hoe is die Antwerpse specificiteit te verklaren? Deze bijdrage poogt daar, via een nieuw, meer verfijnd en uniek onderzoek – tot op wijk- en straatniveau – een antwoord op te bieden. Die vraagstelling sluit ook aan bij het onderzoeksproject

over de eventuele verantwoordelijkheid van de Belgische overheden bij de vervolging en de deportatie van de Joden in België tijdens de Tweede Wereldoorlog, dat in 2003 door de Belgische regering aan het SOMA werd toevertrouwd ³. Het accent ligt weliswaar op het Antwerpse, maar ook de globale Belgische – en in het bijzonder de Brusselse – context komt uitgebreid aan bod.

1. De eerste Jodentellingen in 1940 door de Belgische gemeentediensten

Voor heel België werden volgens de *Tätigkeitsberichte* van de *Militärverwaltung*, in uitvoering van de Duitse verordening van 28 oktober 1940, circa 42.500 Joden boven de 15 jaar geregistreerd. De feitelijke registratie ging uit van Belgische instanties, meer bepaald de betrokken gemeente-

-
- 1 Het proefschrift mocht op heel wat belangstelling rekenen. Zie o.m. de recensie van Hans Blom en het wederwoord van Marnix Croes (J[OHANNES] C.H. BLOM, "Geschiedenis, sociale wetenschappen, bezettingstijd en jodenvervolging" en MARNIX CROES, "De zesde fase?", in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, resp. 2005, nr. 4, p. 562-580 en 2006, nr. 2, p. 292-301). Voor onderzoek op lokaal vlak, zie ook: HENK FLAP, KATHY GEURTS EN WOUT ULTEE, "De jodenvervolging in lokaal perspectief", in HENK FLAP EN WIL ARTS (red.), *De organisatie van de bezetting*, Amsterdam, 1997, p. 31-54; HENK FLAP EN MARNIX CROES (red.), *Wat toeval leek te zijn, maar niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland*, Amsterdam, 2001. Inzake internationaal vergelijkend onderzoek maakte Blom naam (J[OHANNES] C.H. BLOM, "De vervolging van de joden in Nederland in internationaal vergelijkend perspectief", in *De Gids*, 1987, p. 494-507). Zie ook: HELEN FEIN, *Accounting for genocide National responses and Jewish victimization during the holocaust*, New York, 1979; MAXIME STEINBERG, *Un pays occupé et ses Juifs. Belgique entre France et Pays-Bas*, Brussel, 1998.
 - 2 We maakten de hoge Antwerpse deportatiecijfers voor het eerst in 1989 openbaar, tijdens een colloquium aan de *Bar Ilan University* in Israël (LIEVEN SAERENS, "Antwerp's attitude toward the Jews from 1918 to 1940 and its implications for the period of the occupation", in DAN MICHMAN (red.), *Belgium and the Holocaust*, Jeruzalem, 1998, p. 194).
 - 3 Zie ook: RUDI VAN DOORSLAER, "Onderzoeksproject 'Overheid en jodenvervolging'", in *SOMA Berichtenblad*, nr. 39, 2005, p. 35-37.

besturen ⁴. Het cijfer 42.500 houdt geen rekening met het aantal Joden – ten hoogste allicht 2.000 à 3.000 ⁵ – die verkozen zich niet te laten inschrijven. Van de geregistreerden bezat minder dan 10 % de Belgische nationaliteit: “*In Belgien gibt es keine 4.000 Juden belgischer Staatsangehörigkeit!*” onderstreepte het *Tätigkeitsbericht*. Eigen berekeningen leren bovendien dat meer dan de helft van de Joodse gemeenschap in België de Poolse nationaliteit had. Voor Groot-Charleroi was dat zelfs ongeveer 80 %, voor Groot-Luik ongeveer 70 %, voor Groot-Brussel ongeveer 60 % en voor Groot-Antwerpen ongeveer 55 %. Groot-Antwerpen telde tevens een vrij grote populatie van Nederlandse Joden, ongeveer 10 %, gevolgd door de Belgische Joden (ongeveer 8 %) ⁶.

Geografisch was de Joodse populatie boven de 15 jaar als volgt verdeeld: 22.500 in het Antwerpse, 17.000 in het Brusselse, 1.300 in het Luikse en 1.700 in de rest van het land. Het Antwerpse (‘Groot-Antwerpen’) bleef net als voor de bezetting koploper: “*Weit über die Hälfte*

der Juden wohnt in Antwerpen, grössenteils ziemlich geschlossen in einem Stadtteil” ⁷. We beschikken bovendien over een administratief verslag namens het College van burgemeester en schepenen van de stad Antwerpen van 20 mei 1941. Daaruit blijkt dat het Antwerps stadsbestuur voor de registratie van Joden tijdelijk een veertigtal bedienden had aangeworven die uiteindelijk tot een totaal van 13.005 geregistreerde Joden in Antwerpen-stad zou komen ⁸.

Wanneer we ervan uitgaan dat, net zoals bij de bevolkingstelling van 1938, de vreemdelingenpopulatie uit 23,56 % kinderen tot 15 jaar bestond ⁹ en dit extrapoleren via het cijfer 42.500, komen we op een globaal cijfer van ongeveer 55.600 Joden. Voor heel de bezettingsperiode zou de Sipo-SD er, volgens historicus Maxime Steinberg, uiteindelijk in slagen om van 55.670 in België verblijvende Joden steekkaarten op te stellen. Aangezien in dat laatste cijfer de kinderen beneden de 15 jaar inbegrepen waren, mogen we van een wel zeer opvallende overeenkomst met ons extrapolatiecijfer spreken ¹⁰.

4 Over de Jodenregistratie, zie ook: THIERRY DELPLANCQ, “Des paroles et des actes. L’administration bruxelloise et le registre des Juifs, 1940-1941”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 12, 2003, p. 139-179.

5 *Les crimes de guerre commis sous l’occupation de la Belgique 1940-1945. La persécution antisémite en Belgique*, Luik, 1947, p. 18.

6 De cijfers voor de Poolse Joden zijn een latere momentopname van begin 1942, gebaseerd op de telling van de Vereniging van Joden in België (zie verder). Bovendien zijn in onze cijfers de statenloze Polen inbegrepen.

7 SOMA: *Tätigkeitsbericht Militärverwaltung*, 2.2.1941.

8 Privé-archief K.C. Peeters, nr. 3-7-62-41-KC: Rapport van het College van burgemeester en schepenen van 20 mei 1941 *Tijdelijke aanstelling na 10 mei 1940 gedaan van het personeel dat nog in dienst is*, in bijlage bij brief College van burgemeester en schepenen, 23.6.1941 (Met dank aan Herman Van Goethem. Zie ook diens bijdrage in dit nummer van de *BEG*).

9 *Statistisch Bulletin*, 10-11.1938.

10 De 55.670 steekkaarten worden op de huidige Dienst voor de Oorlogsslachtoffers bewaard, ontstaan uit het vroegere Ministerie van Wederopbouw. Wanneer we bij het extrapolatiecijfer 55.600 de 2.000 à 3.000 Joden bijtellen die zich niet lieten registreren en die cijfer eveneens extrapoleren (= 2.616 à 3.924), komen we echter op ongeveer 58.200 à 59.500. Daar staat tegenover dat Maxime Steinberg meent dat in meerdere gemeenten de verordening niet strikt werd toegepast, door ook kinderen beneden de 15 jaar te registreren.

Tabel 1
Joodse bevolking in België rond einde 1940 ¹¹

	Boven 15 jaar	Extrapolatie
Antwerpse	22.500	29.435 (52,94 %)
* Antwerpen-stad	13.005	17.013 (30,59 %)
Brusselse	17.000	22.240 (40,00 %)
Luikse	1.300	1.701 (3,06 %)
Rest van het land	1.700	2.224 (4,00 %)
Totaal	42.500	55.599 (100,00 %)

In de zomer van 1941 kreeg de *Militärverwaltung* van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, de gewezen VNV-gouverneur van Limburg Gerard Romsée, gedaan dat als het ware een nieuwe Jodentelling werd georganiseerd, via het aanbrengen van de vermelding “Jood-Juij” op de identiteitskaarten van de betrokkenen. Ook nu weer werden de gemeentebesturen ingeschakeld. In een rondschriften aan de gemeentebesturen van 29 juli 1941 voegde Romsée eraan toe dat de lijsten met de namen van de in het Jodenregister ingeschreven Joden naar

de Sipo-SD in Brussel dienden te worden opgestuurd, met een speciale aanduiding van diegenen die zich opnieuw hadden aangemeld. Het was met andere woorden een belangrijke stap naar het monopoliseren van de controle op de Joodse bevolking door de Sipo-SD. Twee maand later, op 23 september 1941, verduidelijkte Romsée, andermaal na een mededeling van de *Militärverwaltung*, dat voor alle Joodse personen die van verblijf veranderden door de gemeentebesturen volgende inlichtingen aan de Sipo-SD dienden te worden overgemaakt :

Dat zou impliceren dat onze extrapolatiecijfers te hoog liggen. Voegen we er evenzeer aan toe dat er zich onder de 55.670 steekkaarten van de Sipo-SD ook Joden bevonden die pas na de tellingen van december 1940 naar België waren gekomen : vluchtelingen uit Duitsland, Luxemburg en Nederland. Merken we verder op dat historica Laurence Schram het recentelijk, zonder bronvermelding, over “ongeveer 57.000” door de Sipo-SD opgestelde individuele steekkaarten had. In Steinbergs cijfer van 55.670 zijn echter de 516 Joden uit Noord-Frankrijk die op 15 september 1942 via Mechelen werden gedeporteerd niet inbegrepen. Zoals bekend, strekte de bevoegdheid van *Militärbefehlshaber* Alexander von Falkenhausen zich tot Noord-Frankrijk uit. Stippen we tot slot aan dat in het rapport uit januari 1942 van *SS-Sturmbannführer* Ernst Boje Ehlers, hoofd van de Sipo-SD in België, *Sonderbericht. Das Judentum in Belgien* sprake is van “meer dan 60.000” in België verblijvende Joden [MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil. I : La question juive. 1940-1942*, Brussel, 1983, p. 83-85 en 100-101 (noten 48 en 54); ID., *La persécution des Juifs en Belgique (1940-1945)*, Brussel, 2004, p. 117-118, 130-131; LAURENCE SCHRAM, “De oproepen voor ‘tewerkstelling’ in het Oosten”, in RUDI VAN DOORSLAER EN JEAN-PHILIPPE SCHREIBER (red.), *De curatoren van het getto. De Vereniging van de joden in België tijdens de nazi-bezetting*, Tiel, 2004, p. 248].

¹¹ SOMA : *Tätigkeitsbericht Militärverwaltung*, 2.2.1941.

ASSOCIATION DES JUIFS EN BELGIE
COMITÉ LOCAL DE

JODEN / VERENIGING IN BELGIE
LOKAALKOMITEIT VAN

Procedé en vertu de l'Ordonnance de l'Administration Compétente du 28-1-41, Voir l'annexe page 799
Opgericht ingevolge de Verordening van de Bestuurde Overheid van 28-1-41, Voorzangepblad page 799

Numero de quittance provisoire: 10200 Date: 6/3/42
Inscriptionnummer: _____ Datum: _____

Nom et prenom: CZYZYK ABRAHAM habitant (localité) Antwerpen No. 34
Nom en hébreu: _____
a) Peuple d'origine: _____ b) Localité chez: Nom Antwerpen
Eigen woning _____ Huisnr bij: Nom
Eigen woning _____ c) Sous l'oc. chez: Nom
Onderbewoogt: Nom

Numero provisoire Inscription nummer	NOM - N.A.M	Prénom Voornamen	Date Datum	Naissance Geborte Lieu Plaats	Profession Beroep	Religion Godsdienst	a) Nationalité b) chez aptitude c) date d'expiration d) date de réintégration ook de vroeger	a) Arrivé en Belgique le: b) Arrivé en Belgique dans le cadre de la loi sur l'immigration c) Arrivé en Belgique dans le cadre de la loi sur l'immigration d) Arrivé en Belgique dans le cadre de la loi sur l'immigration	a) Etat civil: Marié, veuf, divorcé, célibataire, etc. b) Etat civil: <u>Antw.</u> c) Etat civil: <u>Antw.</u> d) Etat civil: <u>Antw.</u>
10200	CZYZYK AB	ABRAHAM	1908	Antwerpen	Antw. Antwerpen	J	A	A	A
10201	FAKRA-SHARAL	ABRAHAM	1908	Antwerpen	Antw. Antwerpen	J	A	A	A
10202	CZYZYK AA	ABRAHAM	1908	Antwerpen	Antw. Antwerpen	J	A	A	A

*) Billet Familial - Het onrookige schroepen.
REMARQUE: Dans ce questionnaire doivent être compris toutes les personnes habitant avec le titulaire du billet familial, y compris les personnes qui ont été admises en passage chez la famille, seront mentionnées dans la colonne II sous b) ou c) ou d) ou e) ou f) ou g) ou h) ou i) ou j) ou k) ou l) ou m) ou n) ou o) ou p) ou q) ou r) ou s) ou t) ou u) ou v) ou w) ou x) ou y) ou z) ou aa) ou ab) ou ac) ou ad) ou ae) ou af) ou ag) ou ah) ou ai) ou aj) ou ak) ou al) ou am) ou an) ou ao) ou ap) ou aq) ou ar) ou as) ou at) ou au) ou av) ou aw) ou ax) ou ay) ou az) ou ba) ou bb) ou bc) ou bd) ou be) ou bf) ou bg) ou bh) ou bi) ou bj) ou bk) ou bl) ou bm) ou bn) ou bo) ou bp) ou bq) ou br) ou bs) ou bt) ou bu) ou bv) ou bw) ou bx) ou by) ou bz) ou ca) ou cb) ou cc) ou cd) ou ce) ou cf) ou cg) ou ch) ou ci) ou cj) ou ck) ou cl) ou cm) ou cn) ou co) ou cp) ou cq) ou cr) ou cs) ou ct) ou cu) ou cv) ou cw) ou cx) ou cy) ou cz) ou da) ou db) ou dc) ou dd) ou de) ou df) ou dg) ou dh) ou di) ou dj) ou dk) ou dl) ou dm) ou dn) ou do) ou dp) ou dq) ou dr) ou ds) ou dt) ou du) ou dv) ou dw) ou dx) ou dy) ou dz) ou ea) ou eb) ou ec) ou ed) ou ee) ou ef) ou eg) ou eh) ou ei) ou ej) ou ek) ou el) ou em) ou en) ou eo) ou ep) ou eq) ou er) ou es) ou et) ou eu) ou ev) ou ew) ou ex) ou ey) ou ez) ou fa) ou fb) ou fc) ou fd) ou fe) ou ff) ou fg) ou fh) ou fi) ou fj) ou fk) ou fl) ou fm) ou fn) ou fo) ou fp) ou fq) ou fr) ou fs) ou ft) ou fu) ou fv) ou fw) ou fx) ou fy) ou fz) ou ga) ou gb) ou gc) ou gd) ou ge) ou gf) ou gg) ou gh) ou gi) ou gj) ou gk) ou gl) ou gm) ou gn) ou go) ou gp) ou gq) ou gr) ou gs) ou gt) ou gu) ou gv) ou gw) ou gx) ou gy) ou gz) ou ha) ou hb) ou hc) ou hd) ou he) ou hf) ou hg) ou hh) ou hi) ou hj) ou hk) ou hl) ou hm) ou hn) ou ho) ou hp) ou hq) ou hr) ou hs) ou ht) ou hu) ou hv) ou hw) ou hx) ou hy) ou hz) ou ia) ou ib) ou ic) ou id) ou ie) ou if) ou ig) ou ih) ou ii) ou ij) ou ik) ou il) ou im) ou in) ou io) ou ip) ou iq) ou ir) ou is) ou it) ou iu) ou iv) ou iw) ou ix) ou iy) ou iz) ou ja) ou jb) ou jc) ou jd) ou je) ou jf) ou jg) ou jh) ou ji) ou jj) ou jk) ou jl) ou jm) ou jn) ou jo) ou jp) ou jq) ou jr) ou js) ou jt) ou ju) ou jv) ou jw) ou jx) ou jy) ou jz) ou ka) ou kb) ou kc) ou kd) ou ke) ou kf) ou kg) ou kh) ou ki) ou kj) ou kl) ou km) ou kn) ou ko) ou kp) ou kq) ou kr) ou ks) ou kt) ou ku) ou kv) ou kw) ou kx) ou ky) ou kz) ou la) ou lb) ou lc) ou ld) ou le) ou lf) ou lg) ou lh) ou li) ou lj) ou lk) ou ll) ou lm) ou ln) ou lo) ou lp) ou lq) ou lr) ou ls) ou lt) ou lu) ou lv) ou lw) ou lx) ou ly) ou lz) ou ma) ou mb) ou mc) ou md) ou me) ou mf) ou mg) ou mh) ou mi) ou mj) ou mk) ou ml) ou mm) ou mn) ou mo) ou mp) ou mq) ou mr) ou ms) ou mt) ou mu) ou mv) ou mw) ou mx) ou my) ou mz) ou na) ou nb) ou nc) ou nd) ou ne) ou nf) ou ng) ou nh) ou ni) ou nj) ou nk) ou nl) ou nm) ou nn) ou no) ou np) ou nq) ou nr) ou ns) ou nt) ou nu) ou nv) ou nw) ou nx) ou ny) ou nz) ou oa) ou ob) ou oc) ou od) ou oe) ou of) ou og) ou oh) ou oi) ou oj) ou ok) ou ol) ou om) ou on) ou oo) ou op) ou oq) ou or) ou os) ou ot) ou ou) ou ov) ou ow) ou ox) ou oy) ou oz) ou pa) ou pb) ou pc) ou pd) ou pe) ou pf) ou pg) ou ph) ou pi) ou pj) ou pk) ou pl) ou pm) ou pn) ou po) ou pp) ou pq) ou pr) ou ps) ou pt) ou pu) ou pv) ou pw) ou px) ou py) ou pz) ou qa) ou qb) ou qc) ou qd) ou qe) ou qf) ou qg) ou qh) ou qi) ou qj) ou qk) ou ql) ou qm) ou qn) ou qo) ou qp) ou qq) ou qr) ou qs) ou qt) ou qu) ou qv) ou qw) ou qx) ou qy) ou qz) ou ra) ou rb) ou rc) ou rd) ou re) ou rf) ou rg) ou rh) ou ri) ou rj) ou rk) ou rl) ou rm) ou rn) ou ro) ou rp) ou rq) ou rr) ou rs) ou rt) ou ru) ou rv) ou rw) ou rx) ou ry) ou rz) ou sa) ou sb) ou sc) ou sd) ou se) ou sf) ou sg) ou sh) ou si) ou sj) ou sk) ou sl) ou sm) ou sn) ou so) ou sp) ou sq) ou sr) ou ss) ou st) ou su) ou sv) ou sw) ou sx) ou sy) ou sz) ou ta) ou tb) ou tc) ou td) ou te) ou tf) ou tg) ou th) ou ti) ou tj) ou tk) ou tl) ou tm) ou tn) ou to) ou tp) ou tq) ou tr) ou ts) ou tt) ou tu) ou tv) ou tw) ou tx) ou ty) ou tz) ou ua) ou ub) ou uc) ou ud) ou ue) ou uf) ou ug) ou uh) ou ui) ou uj) ou uk) ou ul) ou um) ou un) ou uo) ou up) ou uq) ou ur) ou us) ou ut) ou uu) ou uv) ou uw) ou ux) ou uy) ou uz) ou va) ou vb) ou vc) ou vd) ou ve) ou vf) ou vg) ou vh) ou vi) ou vj) ou vk) ou vl) ou vm) ou vn) ou vo) ou vp) ou vq) ou vr) ou vs) ou vt) ou vu) ou vv) ou vw) ou vx) ou vy) ou vz) ou wa) ou wb) ou wc) ou wd) ou we) ou wf) ou wg) ou wh) ou wi) ou wj) ou wk) ou wl) ou wm) ou wn) ou wo) ou wp) ou wq) ou wr) ou ws) ou wt) ou wu) ou wv) ou ww) ou wx) ou wy) ou wz) ou xa) ou xb) ou xc) ou xd) ou xe) ou xf) ou xg) ou xh) ou xi) ou xj) ou xk) ou xl) ou xm) ou xn) ou xo) ou xp) ou xq) ou xr) ou xs) ou xt) ou xu) ou xv) ou xw) ou xx) ou xy) ou xz) ou ya) ou yb) ou yc) ou yd) ou ye) ou yf) ou yg) ou yh) ou yi) ou yj) ou yk) ou yl) ou ym) ou yn) ou yo) ou yp) ou yq) ou yr) ou ys) ou yt) ou yu) ou yv) ou yw) ou yx) ou yy) ou yz) ou za) ou zb) ou zc) ou zd) ou ze) ou zf) ou zg) ou zh) ou zi) ou zj) ou zk) ou zl) ou zm) ou zn) ou zo) ou zp) ou zq) ou zr) ou zs) ou zt) ou zu) ou zv) ou zw) ou zx) ou zy) ou zz)

Remarques - Aantmerkingen: _____

Pour le comité local: Pour het lokaalkomitee: _____
Signature: - Handteken: _____

• Een voorbeeld van een ledenformulier van de Vereniging van Joden in België (VJB). Pierre Beeckmans, hoofd van de Landelijke Anti-Joodsche Centrale en het Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoekingen, duidde met een dubbele "A" de gedeporteerde Joden aan. Na de oorlog bleek dat hij wist dat ze naar Opper-Silezië werden gevoerd. Van het gezin Czyzyk werd iedereen gedeporteerd. Vader Abraham Czyzyk was naar Camiers in Noord-Frankrijk gevoerd, waar hij voor de *Organisation Todt* moest werken. In oktober 1942 werd hij naar de Mechelse Dossin-kazerne overgebracht, van waaruit hij op 31 oktober 1942 met konvooi XVI naar het 'Oosten' werd afgevoerd. Ongeveer een half jaar later, op 19 april 1943, volgden zijn echtgenote Malvina Falkas-Ova en dochtertje Myriam met konvooi XX. Gezien de uiterst jonge leeftijd van Myriam waren ze allicht eerst aan de Antwerpse razzia's van de zomer van 1942 ontsnapt. In principe had de Sipo-SD als richtlijn dat moeders met een kind jonger dan een jaar niet werden gedeporteerd. De richtlijn hield blijkaar niet lang stand. Uiteindelijk werd Myriam op de leeftijd van negen maanden weggevoerd, en van de jongste gedeporteerden uit België. Haar naam en andere gegevens werden op het VJB-formulier door Beeckmans eigenhandig in vulpen aangebracht. Niemand van het gezin overleefde de oorlog. (Foto SOMA)

“naam, voornaam, plaats en datum van geboorte, nationaliteit, beroep, huidig en vorig verblijf, datum van vertrek”¹².

De nieuwe ‘telling’ hield mogelijk verband met de terugkeer van de in december 1940-februari 1941 naar Limburg gedeporteerde Joden uit het Antwerpse. Bij hun terugkeer, die vanaf maart 1941 begon, kregen verscheidenen onder hen het bevel verder naar het Brusselse uit te wijken. Anderen waren reeds voordien uit Antwerpen gevlucht, uit vrees ook te worden gedeporteerd¹³. Mede daardoor werd het Brusselse in de loop van de bezetting voortaan de plek waar zich het grootste aantal Joden concentreerde. De vooroorlogse cijfers, die spreken van 53,8 % Joden in het Antwerpse en 38,5 % in het Brusselse¹⁴, zouden zich haast letterlijk omkeren.

Wanneer de zogeheten nieuwe Jodentelling precies begon, is niet bekend. Vast lijkt te staan dat omstreeks het najaar van 1941 de resultaten ervan op de Landelijke Anti-Joodsche Centrale in Brussel terechtkwam. De Centrale was in maart 1941 door de anti-Joodse organisatie Volksverwerping in Brussel opgericht, met behulp van

de Sipo-SD en allicht naar het voorbeeld van het op 26 maart 1941 in het Duitse Frankfurt gestichte *Institut zur Erforschung der Judenfrage*, onder voogdij van nazi-ideoloog Alfred Rosenberg, hoofd van de in 1940 ontstane *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR). De ERR werkte nauw samen met de Sipo-SD en was verantwoordelijk voor de zoektocht en inbeslagname in de bezette gebieden van archieven, bibliotheken en kunstwerken van Joden, vrijmetselaars en zogeheten tegenstanders van het nationaal-socialistische gedachtegoed¹⁵.

De Landelijke Anti-Joodsche Centrale diende te worden beschouwd als een soort documentatie- en studiebureau – waarschijnlijk een soort *Hohe Schule* in wording van de ERR¹⁶ –, dat het “Joodse vraagstuk” instudeerde, opzoekingen naar de “Joodse invloed” organiseerde en “praktische maatregelen” voorstelde om die “invloed” uit te schakelen. In de praktijk betekende dit dat de Centrale, op basis van het Jodenregister, een eigen steekkaartenbestand van Joodse inwoners aanlegde en dat ze zowat de draaischijf werd voor het verklikken van Joden die zich niet aan de Duitse verordeningen hielden. In het verlengde daarvan werd

12 Dienst voor Oorlogsslachtoffers, Brussel (Nr. R 497. TR. 142.546) : Gerard Romsée aan de arrondissementscommissarissen, aan de burgemeesters en schepenen der ontvoogde gemeenten en voor kennisgeving aan de gouverneurs, 29.7.1941; Stadsarchief Antwerpen (Nr. MA 58.080) : Gerard Romsée aan Bestuur Provincie en Gemeentezaken, 23.9.1941.

13 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité. Anvers et ses Juifs (1880-1944)*, Brussel, 2005, p. 653-665.

14 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 9.

15 JACQUES LUST, “De Culturele bezittingen en de kunstwerken”, in *De bezittingen van de slachtoffers van de jodenvervolgving in België. Spoliatie – Rechtsherstel. Bevindingen van de Studiecommissie. Eindverslag van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, Brussel, 2001, p. 134. Zie ook : DIRK MARTIN, “Vergeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944”, in *Bijdragen to de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 15, 2005, p. 263-288.

16 Vgl. JACQUES LUST, “De Culturele bezittingen en de kunstwerken...”, p. 135.

in augustus 1941 een Jodencontrole opgericht, waarvan de leden – in totaal een 25-tal, (haast) uitsluitend in Groot-Antwerpen actief – als taak hadden de straten af te gaan, op zoek naar Joden die zich niet aan de Duitse verordeningen hielden. Al de inlichtingen werden ter inzage aan de Sipo-SD gegeven¹⁷. Kenmerkend voor collaborerende organisaties als de Centrale was dat ze was ondergebracht in een in beslag genomen ‘Joodse woning’, meer bepaald de zetel van de in 1939 opgerichte internationaal overkoepelende Joodse vluchtelingenorganisatie BELHICEM in de Brusselse Philippe de Champagnestraat. In maart 1943 verhuisde de Centrale naar de Brusselse Louis Lepoutrelaan en werd ze – in samenspraak met de Sipo-SD – omgevormd tot het Bureau voor Ras- en Sibbekundige Opzoekingen / *Bureau des Études raciques et généalogiques*¹⁸.

De Anti-Joodse Centrale stond onder leiding van de 46-jarige Antwerpse publiciteitsagent en reserveofficier Pierre Beeckmans, die reeds voor de oorlog in (Belgisch-nationalistische) anti-Joodse middens actief was geweest. Beeckmans had twee bedienden onder zich, waaronder zijn leeftijdsgenoot Maurice Buffet, muzikant, reeds voor de oorlog lid van Volksverwering en tijdens de oorlog lid

van de anti-vrijmetselaarsorganisatie *L'Épuration / De Bezem* en, net zoals Beeckmans, van de SS. Wat later kwam ook de 18 jarige dochter van Beeckmans, Maria Beeckmans, op de Centrale werken. Toen Beeckmans de resultaten van de zogeheten tweede Jodentelling ontving, sloeg hij vol ijver aan het rekenen en kwantificeren. In een schrift dat oorspronkelijk toebehoorde aan BELHICEM maakte hij een alfabetische lijst van alle Belgische gemeenten en noteerde hij daarbij stelselmatig het aantal Joden boven de 15 jaar. Tegen 1 oktober 1941 kwam hij op een totaal van 42.652 Joden, kinderen dus niet inbegrepen. Onze eigen berekeningen leerden dat er daarvan 16.999 in Groot-Antwerpen woonden en 21.734 in Groot-Brussel, of respectievelijk 39,86 % in het Antwerpse en 50,95 % in het Brusselse. Dezelfde trend zou zich blijven verderzetten. Een statistiek van vijf maanden later, 1 april 1942, die Beeckmans eveneens in het BELHICEM-schrift noteerde, kwam op een totaal van 42.392 Joden, waarbij het aantal Joden in het Antwerpse verder gedaald was tot 16.242 (38,37 %) en het Brusselse cijfer gestegen was tot 22.300 (52,60 %) ¹⁹. Wanneer we die cijfers opnieuw extrapoleren op basis van het 23,56 % cijfer komen we op een totaal van ongeveer 55.497, waarvan 29.173 in het Brusselse en 21.277 in het Antwerpse.

17 Auditoraat-generaal : Dossiers Volksverwering, *Uiteenzetting der zaak Volksverwering*, 14.2.1947. Waarschijnlijk was het de oorspronkelijke bedoeling om op termijn de Centrale ook om te vormen tot een soort ‘Joods museum’. Dat leiden we af uit documenten van de Belgische anti-vrijmetselaarsorganisatie *L'Épuration / De Bezem*, waarin sprake is van een “Logenmuseum”, “nach dem Vorbild des Antijüdische Zentrale neu aufzubauen” (SOMA : AA 1314, nr. 356, Aktenvermerk SS-Hauptsturmführer II B, 1.6.1942).

18 Over BELHICEM : LIEVEN SAERENS, “Joodse migranten in Antwerpen op weg naar de Nieuwe Wereld”, in *Antwerpen-Amerika. Red Star Line. Een nieuwe toekomst tegemoet*, Antwerpen, 2005, p. 114; SOMA : Archief Pierre Beeckmans (AA 1314, nrs. 370, 429-433, 435-444, 446-450 en 499-500).

19 SOMA : Archief Pierre Beeckmans (AA 1314, nr. 499), Boekhoudkundig schrift BELHICEM, met vanaf p. 14, in handschrift Pierre Beeckmans, *In het J.R. [= Jodenregister] ingeschreven (boven de 15 jaar)*.

Tabel 2
Aantal Joden in Groot-Antwerpen op 1 oktober 1941 en 1 april 1942 ²⁰

	1.10.1941		1.4.1942	
	boven 15 jaar	extrapolaties	boven 15 jaar	extrapolaties
Antwerpen	12.460	16.300	11.836	15.884
Borgerhout	2.352	3.077	2.252	2.946
Berchem	1.793	2.346	1.797	2.351
Deurne	325	425	309	404
Wilrijk	41	54	43	56
Mortsel	18	24	16	21
Mertkssem	10	13	10	13
Totaal	16.999	22.238	16.264	21.277

In vergelijking met het Antwerpse leefden in het Brusselse de Joden gelijkmatiger verspreid. In het Brusselse waren niet minder dan zes gemeenten – dubbel zoveel als in het Antwerpse – met een Joodse

bevolking van meer dan 1.000 zielen. En in de gemeente met het grootste aantal Joodse inwoners, Brussel-stad, woonde nog niet eens de helft van het aantal Joden in Antwerpen-stad :

Tabel 3
Aantal Joden in Groot-Brussel op 1 oktober 1941 en 1 april 1942 ²¹

	1.10.1941		1.4.1942	
	boven 15 jaar	extrapolaties	boven 15 jaar	extrapolaties
Brussel	5.640	7378	5.458	7.140
Schaarbeek	4.293	5.616	4.780	6.253
Sint-Gillis	3.565	4.664	3.468	4.537
Anderlecht	2.849	3.727	3.125	4.088
Elsene	1.951	2.552	1.618	2.117
Sint-Joost-ten-Node	1.024	1.340	1.083	1.417
Vorst	807	1.056	877	1.147
Sint-Jans Molenbeek	530	693	549	718
Ukkel	250	327	476	623
Etterbeek	232	304	241	315
Sint-Lambrechts-Woluwe	165	216	193	252
Jette	147	192	146	191
Koekelberg	88	115	90	118
Sint-Pieters-Woluwe	79	103	81	106
Sint-Agatha-Berchem	31	41	31	41
Watermaal-Bosvoorde	31	41	30	39
Ganshoren	21	27	22	29
Oudergem	19	25	22	28
Evere	12	16	10	13
Totaal	21.734	28.433	22.300	29.173

20 SOMA (AA 1314, nr. 499) : Archief Pierre Beeckmans.

21 SOMA (AA 1314, nr. 499) : Archief Pierre Beeckmans.

België (VJB)

Op 25 november en 1 december 1941 werden Duitse verordeningen uitgevaardigd die voorzagen in de oprichting van de Vereniging van Joden in België (VJB) / *Association des Juifs en Belgique* (AJB). Alle Joden dienden verplicht "lid" te zijn van de VJB. De vereniging had tot doel de "uitwijking" van de Joden te "bevorderen" en ze stond onder toezicht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid, met andere woorden van secretaris-generaal Gerard Romsée. Op 21 maart 1942 werden de statuten van de VJB in het *Belgisch Staatsblad* gepubliceerd. Ze werden voorafgegaan door een mededeling van Romsée, waardoor de VJB de allure kreeg van een door de Belgische overheid beschermd organisme, waarvan men ook volgens die overheid verplicht diende lid te zijn. Intussen waren op 2 maart 1942 door de VJB de registraties van de VJB-lidmaatschappen echter reeds begonnen²².

De registratie van de VJB-lidmaatschappen kwam in feite neer op een nieuwe jodentelling, ditmaal niet uitgevoerd door Belgische overheden, maar door een 'Joods organisme'. De telling was enig in haar soort. Nu werden ook de Joodse kinderen geregistreerd. Tevens werd aangegeven of de respectieve Joodse huishoudens een privé- of huurwoning betrokken. De bezetter liet niets aan het toeval over. Aan

de VJB werden voorgedrukte formulieren bezorgd, waarop "alle in de Joodse families voortdurend of ook slechts voorbijgaand woonachtige personen" dienden te worden aangegeven. Per huishouden werd in principe één formulier opgesteld (elk formulier bood plaats voor maximum tien namen). Bovenaan werd het feitelijke verblijfsadres van het huishouden aangegeven en, zo nodig, het adres van de verhuurder of onderverhuurder. Daaronder volgden enkele kolommen, waarin gegevens over al de inwonenden werden genoteerd. Eerst werd het inschrijvingsnummer in het Jodenregister vermeld, dan nog eens geëxpliciteerd of het al dan niet een Joodse inwonende betrof en daarop volgden de naam, voornaam, geboortedatum en -plaats, beroep, godsdienst en nationaliteit. Tevens werden de datum van aankomst in België, het land van waaruit men België binnenkwam, de burgerlijke staat en de verhouding tot het gezinshoofd ("bv. : echtgenote, zoon, dochter, oom, onderhuurder, dienstbode") aangegeven²³.

Alle VJB-formulieren waren alfabetisch op naam geordend en ze werden in drievoud opgesteld : één voor het lokaal VJB-comité, één voor het in Brussel gevestigde VJB-directiecomité en één voor de "Gestapo" (de Sipo-SD)²⁴. Bij de Sipo-SD kwamen de formulieren opnieuw in handen van Pierre Beeckmans,

22 Over de VJB : RUDI VAN DOORSLAER EN JEAN-PHILIPPE SCHREIBER (red.), *De curatoren van het getto...*

23 De VJB-formulieren bevinden zich in het archief van Pierre Beeckmans [SOMA (AA 1314 nrs. 374-409)].

24 SOMA (Mic 41) : Archief Salomon Ullmann, MAURICE BENEDICTUS, *Historique du problème juif en Belgique depuis le 10 mai 1940 jusqu'au 21 décembre 1942*, Lissabon, 1943. Over Benedictus, die einde 1942 naar Lissabon was gevlucht, zie verder.

- Antwerpen, zomer / herfst 1942. Van links naar rechts de vrienden Léon Fislewicz, Adler Mottel en Willy Haussubet met de gele Davidster op wandel. Zij hadden geluk. In tegenstelling tot de overgrote meerderheid van de Antwerpse Joden overleefden zij de oorlog.
(Foto Joods Museum van Deportatie en Verzet, Mechelen)

die ze in ringmappen onderbracht. Zoals voorheen stelde Beeckmans ook nieuwe statistieken over het aantal in België wonende Joden op, maar de uiteindelijke resultaten daarvan vonden we niet terug in zijn archief.

Bij ontstentenis van Pierre Beeckmans' statistieken gingen we zelf tot een (handmatige) telling over, op basis van de in Beeckmans archief bewaarde VJB-formulieren. De gegevens over Groot-Antwerpen waren in 15 alfabetisch op straat geklasseerde ringmappen ondergebracht²⁵. Allicht waren het oorspronkelijk 18 ringmappen geweest. De map eindigend met de Lozanastraat werd onmiddellijk gevolgd door die beginnend met de Napelsstraat, terwijl die eindigend met de onder letter "P" geklasseerde Peter Benoitstraat werd gevolgd door die beginnend met Provinciestraat nr. 167. Bovendien eindigde de laatste map met de Vijverlaan. Drie mappen leken dus te ontbreken: ten eerste die met de letter "M", waaronder druk door Joden bewoonde straten als de Marinusstraat in Borgerhout, de Mercatorstraat en de Milisstraat in Antwerpen-stad (resp. 7de en 6de Wijk) en de Morpheusstraat in Berchem; ten tweede die tussen de Peter Benoitstraat en (een deel van) de Provinciestraat, waaronder de uiterst belangrijke Plantin

en Moretuslei in Antwerpen-stad (zowel 6de als 7de Wijk); ten derde die met de letters "W-Z", waaronder de zeer druk door Joden bewoonde Wipstraat in Antwerpen-stad (6de Wijk), evenals de vrij belangrijke Zurenborgstraat in de 7de Wijk en de Pretoriastraat in Berchem.

Voor Groot-Antwerpen kwamen we op een totaal van 13.570 door de JVB geregistreerde Joden, een gemiddelde van een 900-tal per ringmap. Mogelijk ontbreken dus de gegevens van een 2.700-tal Joden, wat het oorspronkelijke totaalcijfer op ongeveer 16.300 zou hebben gebracht. Dat cijfer stemt haast perfect overeen met een door de Sipo-SD opgestelde statistiek, waarin sprake is van 16.557 Joden voor Groot-Antwerpen, kinderen beneden de 15 jaar inbegrepen²⁶. Allicht is de statistiek het resultaat van de VJB-registratie. Dat wordt bevestigd door een nota van gewezen VJB-verantwoordelijke Maurice Benedictus, opgesteld voor de Belgische Staatsveiligheid in februari 1943 in diens toevluchtsoord in Lissabon. Benedictus meende zich te herinneren dat het voor het Antwerpse om ongeveer 17.000 Joden ging²⁷.

Van de VJB-formulieren van Groot-Brussel, zoals te vinden in het archief van Pierre Beeckmans, zijn 16 ringmappen

25 Voor het nu volgende: SOMA (AA 1314 nrs. 374-388): Archief Pierre Beeckmans, VJB-formulieren Lokaalkomitee van Antwerpen.

26 De statistiek bevindt zich in het archief van Salomon Ullmann, gewezen VJB-voorzitter. Ullmann verduidelijkt de statistiek als volgt: "Eine genaue Statistik der Juden in Belgien von 1940/1941 [sic], die man in Schreibtisch der Gestapo in Brussel gefunden hat bei ihrer Flucht in September 1944". Naast een onderverdeling in de vier Joodse centra (Antwerpen, Brussel, Luik, Charleroi) en de rest van de provincies, gaf de statistiek ook een opdeling per leeftijdscategorie [SOMA (Mic 41): Archief Salomon Ullmann].

27 SOMA (Mic 41): Archief Salomon Ullmann, MAURICE BENEDICTUS, *Historique du problème juif en Belgique depuis le 10 mai 1940 jusqu'au 21 décembre 1942*, Lissabon, 1943.

bewaard.²⁸ Ontbreken : het eerste deel van de letter “A” (Slachthuislaan tot Amerikastraat), de letters “B-E”, de letters “I-K”, de letters “M-O” en het eerste deel van de letter “P” (Pachecolaan tot Plantinstraat). In totaal betreffen de resterende ringmappen 12.045 Brusselse Joden (gemiddeld 752 per kaft). De Gestapo-statistiek spreekt van 22.699 voor Groot-Brussel. Maurice Benedictus heeft het in dat verband over ongeveer 22.000. Dat zou betekenen dat van ongeveer 10.000 Joden uit Groot-Brussel de VJB-formulieren zich niet meer in het archief van Pierre Beeckmans bevinden²⁹. Voor Groot-Charleroi en Groot-Luik lijken de VJB-formulieren, zoals bewaard in het archief van Pierre Beeckmans, daarentegen geen lacunes te bevatten³⁰.

3. De invoering van de davidster in juni 1942, een laatste parameter voor de demografische spreiding van de Joden in België

De uitreiking van de Davidster in juni 1942 leverde de laatste gegevens over het aantal Joden in Groot-Antwerpen

en Groot-Brussel. Voor Groot-Luik en Groot-Charleroi ontbreken tot dusver nadere statistieken. Zoals bekend, dienden alle Joden vanaf de leeftijd van zes jaar de Davidster te dragen. De Antwerpse *Feldkommandantur* overhandigde aan de lokale gemeentediensten kentekens voor 18.000 Joden³¹. Indien we het extrapolatiecijfer van 1938 (23,56 %) nemen dan komen we op een totaal van ongeveer 19.600 Joden waarvan de Duitsers overtuigd waren dat ze nog in Antwerpen woonden³². Ons extrapolatiecijfer voor de periode omstreeks einde maart 1942 kwam nog uit op ongeveer 21.300 (zie tabel 2), met ander woorden een daling van ongeveer 1.700 personen. Voor Brussel vinden we andermaal een tegengestelde tendens. Toen de Brusselse *Oberfeldkommandantur* op 3 juni 1942 aan de Conferentie van Brusselse burgemeesters (*Conférence des Bourgmestres*) vroeg om een schatting te geven van het aantal uit te reiken davidsterren luidde het aantal 29.912³³. Via extrapolatie komen we dan op een totaal van ongeveer 32.500 Joden in Groot-Brussel uit³⁴, waar het extrapolatiecijfer voor omstreeks einde

28 SOMA (AA 1314 nrs. 389-404) : Archief Pierre Beeckmans, VJB-formulieren Lokaalkomiteit van Brussel.

29 Afgaande op het cijfer 10.000 zouden een 13-tal kaften ontbreken in het archief van Pierre Beeckmans, wat gezien de grote (alfabetische) lacunes best mogelijk is.

30 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 646; SOMA (AA 1314 nrs. 405-407) : Archief Pierre Beeckmans, VJB-formulieren Lokaalkomiteiten van Charleroi en Luik.

31 Stadsarchief Antwerpen (Nr. MA 58.080), Uitvoering Jodenverordeningen.

32 In de statistieken betreffende de *uitgereikte* davidster, zoals opgesteld door de Antwerpse stadsdiensten, wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds mannen en vrouwen en anderzijds kinderen, i.e. kinderen van 6-tot 15 jaar. De kinderen van 6 tot 15 jaar, zo bleek na onze berekening, vertegenwoordigden 16,77 %. Het cijfer 16,77 % liet ons toe om te berekenen hoeveel van de 18.000 davidsterren in principe voor volwassenen waren bestemd (14.981). Via het cijfer 14.981 berekenden we het totaal aantal kinderen van 0 tot 15 jaar (23,56 %) [Stadsarchief Antwerpen (nr. MA Nr. 58.080), Uitvoering Jodenverordeningen].

33 BENOÏT MAJERUS, “Logiques administratives et persécution anti-juive. La police bruxelloise et les arrestations de 1942”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 12, 2003, p. 184-187, 191.

34 Extrapolatieberekeningen volgens het principe uitgelegd in voetnoot 32.

maart 1942 nog ongeveer 29.150 (zie tabel 3) was, met andere woorden een stijging van ongeveer 3.350 Joden.

Uiteindelijk werden er in Antwerpen voor 15.062 personen davidsterren afgeleverd. Een 3.000-tal Joden kwamen dus hun davidster niet afhalen. Een deel daarvan was van het dragen van de ster vrijgesteld, maar van de meeste niet-opgedaagden kan worden verondersteld dat de Duitsers hun spoor bijster waren en dat ze intussen verhuisd waren, allicht grotendeels naar het Brusselse. Wanneer ook de kinderen beneden de zes jaar daarbij worden gevoegd middels een extrapolatie zou het

om ongeveer 3.270 ‘vermiste Joden’ gaan.

Indien we het aantal verdeelde davidsterren in Antwerpen desondanks als een representatieve afspiegeling van het effectieve Joodse bevolkingscijfer beschouwen, dan komen we op een totaal van ongeveer 16.400 Groot-Antwerpse Joden, een cijfer dat opvallend genoeg perfect aansluit bij zowel de extrapolatie die we maakten bij de gegevens van Pierre Beeckmans als bij de geciteerde Sipo-SD-statistiek.

De resultaten van de uitreiking van de davidster over de verschillende districten van Groot-Antwerpen zagen er als volgt uit :

Tabel 4
Aantal afgeleverde davidsterren in Groot-Antwerpen per gemeente ³⁵

	Volwassenen en kinderen vanaf 6 jaar	Extrapolaties
Antwerpen	10.407	11.351
Borgerhout	2.483	2.603
Berchem	1.800	2.009
Deurne	288	376
Wilrijk	41	50
Mortsel	23	25
Ekeren	9	12
Merksem	7	9
Hoboken	3	3
Kontich	1	1
Totaal	15.062	16.439

In tegenstelling tot Antwerpen weten we voor Brussel voornamelijk niet hoeveel van de door het Brussels stadsbestuur

geschatte aantal uit te reiken davidsterren effectief werden afgehaald ³⁶. Volgende cijfers zijn dus niet zomaar

³⁵ Aangezien de Antwerpse stadsdiensten per gemeente precieze cijfers gaven voor het aantal kinderen van 6 tot 15 jaar waarvoor een davidster werd afgehaald, zijn onze cijfers preciezer dan die berekend op het gemiddelde van 16,77 % (zie voetnoot 32).

³⁶ Vgl. MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil*. I..., p. 177-178; LAURENCE SCHRAM, "De distributie van de davidster", in RUDI VAN DOORSLAER EN JEAN-PHILIPPE SCHREIBER, *De curatoren van het getto...*, p. 210-211.

te vergelijken met de Antwerpse, maar Joodse aanwezigheid in beide grootsteden. ze geven toch een indicatie over de

Tabel 5
Aantal afgeleverde davidsterren in het Brusselse per gemeente ³⁷

	Volwassenen en kinderen vanaf 6 jaar	Extrapolaties
Brussel	6.500	7.076
Anderlecht	6.000	6.453
Schaarbeek	5.286	5.754
Sint-Gillis	4.500	4.899
Vorst	2.500	2.721
Elsene	1.800	1.959
Sint-Joost-ten-Node	1.200	1.305
Ukkel	550	597
Sint-Jans Molenbeek	500	544
Etterbeek	300	324
Jette	225	244
Sint-Lambrechts-Woluwe	206	222
Koekelberg	100	108
Sint-Pieters-Woluwe	100	108
Watermaal-Bosvoorde	46	49
Ganshoren	32	34
Sint-Agatha-Berchem	30	31
Oudergem	25	26
Evere	12	11
Totaal	29.912	32.465

4. De boekhouder van de dood

Historica Laurence Schram leidt uit het feit dat er bij de VJB heel wat minder Joden waren ingeschreven dan in de door de gemeentebesturen opgestelde Jodenregisters af dat de Sipo-SD van de VJB-inschrijvingen “aanzienlijk minder gebruik zal maken”, meer nog : “de bezetter heeft die informatie helemaal

niet nodig” ³⁸. Een nauwkeurige analyse van de VJB-formulieren, zoals bewaard in het archief van Pierre Beeckmans, spreekt dat echter tegen.

Afgaande op het archief van Pierre Beeckmans lijkt de op last van de Sipo-SD gedane VJB-telling een minutieus voorbereide val. Dankzij die telling werden de Joodse huisgezinnen letterlijk binnen hun

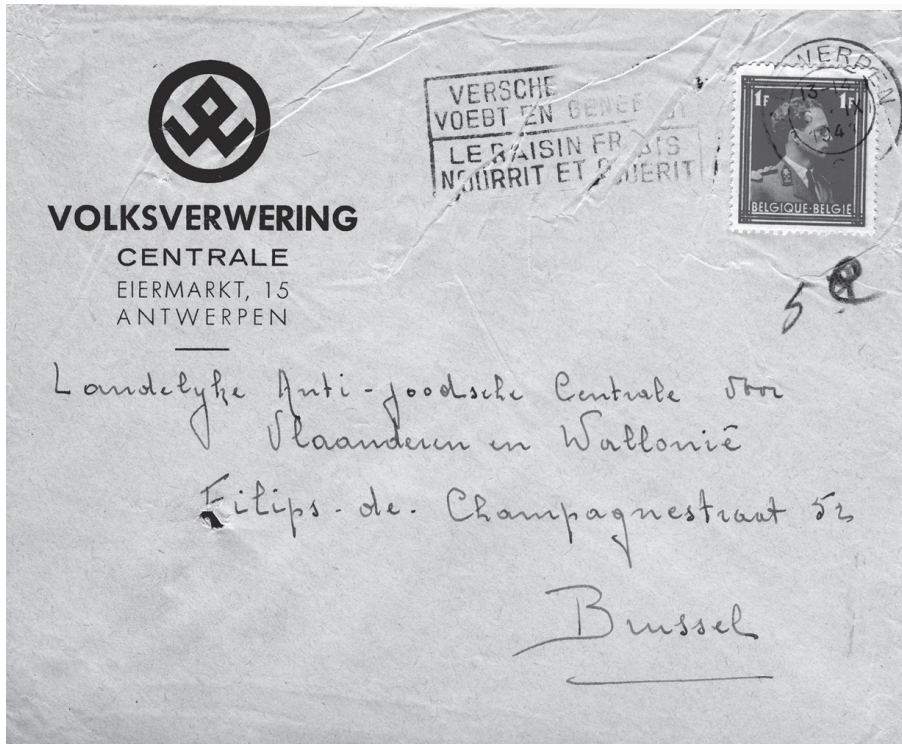
³⁷ BENOÎT MAJERUS, “Logiques administratives et persécution anti-juive....”. De extrapolaties zijn van onze hand, volgens het principe uitgelegd in voetnoot 32.

³⁸ LAURENCE SCHRAM, “De oproepen voor ‘tewerkstelling’ in het Oosten...”, p. 250-251.

vier muren in kaart gebracht en na hun deportatie zouden de privé-woningen / appartementen of van andere Joden gehuurde woningen worden aangeslagen. (Woningen / appartementen van niet-Joden – een gegeven dat uit de VJB-formulieren kon worden afgeleid – werden ongemoeid gelaten). Bij de Sipo-SD kwamen de formulieren, zoals vermeld, opnieuw in handen van Pierre Beeckmans terecht en opnieuw zette die zich nauwgezet aan het werk. Beeckmans spoorde niet alleen onnauwkeurigheden in de formulieren op en ging de antecedenten na van personen die beweerden van niet-Joodse afkomst te zijn, maar bovenal klasseerde hij de alfabetisch op naam ge-

sorteerde formulieren nu alfabetisch per straat en huisnummer in ringmappen. Het leek een ideale werkwijze voor het uitvoeren van razzia's, temeer daar Beeckmans tussen elke straat een tabblad stak : daardoor was het als het ware met het blote oog te zien in welke straten de meeste Joden woonden ³⁹.

Gewapend met een rood en blauw potlood markeerde Pierre Beeckmans bovendien een aantal belangrijke gegevens. Zo onderlijnde hij nationaliteiten die (aanvankelijk) niet voor deportatie in aanmerking kwamen. In hoofdzaak ging het om Belgen, Hongaren, Roemenen, Turken, Ieren, Britten, Zwitsers, Palestijnen, Amerikanen,

39 SOMA (AA 13314, nrs. 374-409) : Archief Pierre Beeckmans, Formulieren VJB.

Inlichtingen

- 1° Jood OBERWAL Avenue des Bouteillers 21
Brussel
is Alg. Vertegenwoordiger der deutsche firma
RIBANA. (Bonneterie)
- 2° Wat doet de Jood NISBAUM in de
Savonnerie Anversois Dixmuidelaan 186
- 3° Cafi de Wip. Wip st. Antw.
Joodse smokkel en wokerhandel
- 4° Provincie st. 151 Antw.
Joodse smokkel en wokerhandel, reeds
over 2 maanden in overtrekking genomen
doch herbegonnen!
- 5° Maison Meindersma rue de Danemark 2
Brussel
Joodse Hollandsche firma met den Jood
HERZ aan het hoofd. zy hebben de
Vertegenwoordiging van engelsche merken, *
waaraan sommige produkten nu tydelijk in
België vervaardigd worden.

VOLKSVERWERING
Gouw ANTWERPEN
Wiegstraat, 44
ANTWERPEN - Tel. 247.59

Heil Hitler

Antwerpen 30 Aug. 1941
Lauterborn

- Een verklikkingsbrief van 30 augustus 1941 aan de Landelijke Anti-Joodsche Centrale, in zorgvuldig handschrift. De brief ging uit van de 46-jarige reporter-fotograaf Felix Lauterborn, bijgenaamd "kleine Felix", "het baardje", de nachtmerrie van de Antwerpse Joodse gemeenschap. Lauterborn schreef de brief als lid van Volksververing en de Jodencontrole, een afdeling van de Anti-Joodsche Centrale en gespecialiseerd in verklinking.
(Foto Auditoraat-Generaal)

Haïtianen, Dominicanen, Bolivianen en Argentijnen. Uiteindelijk zouden enkel onderdanen van de Westerse geallieerde landen⁴⁰, Zuid-Amerikanen en onderdanen van het neutrale Zwitserland (in principe) niet naar Auschwitz of Kozel worden gedeporteerd. Dat gold ook voor de overgrote meerderheid van de Turken, eveneens onderdanen van een neutraal land⁴¹. Voegen we eraan toe dat (in principe) ook de ‘gemengd gehuwde’ Joden van deportatie waren gespaard, evenals de kinderen uit dergelijke huwelijken. Vanaf omstreeks begin 1943 genoten (in principe) ook Joodse personen ouder dan 70 jaar, zwaar zieken, ‘Joodse wezen’ en ‘alleenstaande kinderen’ – in feite kinderen waarvan de ouders reeds waren gedeporteerd – (tijdelijk) van die uitzonderingsmaatregel.

Tevens omcirkelde / onderstreepte Pierre Beeckmans in rood potlood enkele welbepaalde beroepen: “toneelspeler”, “artiste”, “humorist”, “dokter in de geneeskunde”, “dokteresse”, “kinderarts”, “ziekdienster”, “onderwijzer”, “prof atheneum”, “leraar joodse taal”, “leraar Talmud”. Erg intrigerend is ook dat hij alle Joodse tweelingen evenzeer in rood

potlood omlijnde. In hoeverre dat alles in opdracht van de Sipo-SD gebeurde is tot dusver onduidelijk.

Het belang dat Pierre Beeckmans aan de VJB-formulieren hechtte, blijkt ook uit het feit dat hij minutieus bijhield wie overleden was en wie – voor zover hem bekend – van adres was veranderd of ‘verdwenen’. Ook noteerde hij – eveneens voor zover bekend – de nieuwe geboortes. Al die gegevens werden door hem in het Duits – “*verstorben*”, “*verschwunden*”, “*erschossen wegen Terrorismus*”... – op de formulieren aangebracht, telkens voorafgegaan van de datum van het gebeuren. Het feit dat Beeckmans die gegevens in het Duits aanbracht, betekent allicht dat de formulieren ook steeds door de Sipo-SD werden gebruikt.

Er is echter nog meer. Het belang van de VJB-formulieren is bovenal dat Pierre Beeckmans er in code eveneens op aanduidde wie gedeporteerd was. Na een steekproef van enkele duizenden namen – alle Joodse inwoners van Berchem en Deurne, evenals de Apollostraat, Bacchuslaan, Bleekhofstraat, Bloemstraat, Bouwensstraat, Kroonstraat, Spillemans-

40 Joodse onderdanen van Rusland, evenzeer een geallieerd land, werden daarentegen (minsten) vanaf omstreeks begin 1943 gedeporteerd, net zoals Joodse onderdanen van de aslanden Roemenië en Hongarije.

41 Op 13 december 1934 vertrok een konvooi “Z” met 132 Joodse Turken uit de Mechelese Dossin-kazerne. Ze werden echter niet naar een vernietigingskamp gevoerd. De mannen werden naar Buchenwald gedeporteerd, de vrouwen en kinderen naar Ravensbruck. 69 van hen overleefden de oorlog. Op 19 april 1944 vertrok opnieuw een konvooi “Z”, ditmaal met 14 Hongaarse Joden, met als bestemming Bergen-Belsen. Vier van hen overleefden het kamp. Tenslotte vertrokken ook twee konvooien met Joodse onderdanen van geallieerde landen uit Mechelen, met als bestemming het Franse Vittel: 29 personen op 23 april 1944 en 43 op 20 juni 1944. De meesten onder hen – respectievelijk 26 en 31 – overleefden de oorlog [SERGE KLARSFELD EN MAXIME STEINBERG (ed.), *Mémorial de la déportation des Juifs de Belgique*, Brussel/New York, 1982 (niet gepagineerd)]. Volgens naoorlogse verklaringen kunnen de weinige ‘gemengd gehuwde’ Joden en kinderen uit dergelijke huwelijken die toch werden gedeporteerd allen op rekening van Pierre Beeckmans worden gebracht (Auditoraat-Generaal: dossiers Volksverwering, *Uiteenzetting der zaak Pierre Beeckmans*, 20.2.1947).

straat, Sterrenborgstraat en Van der Meydenstraat in Borgerhout – kwamen we tot de volgende conclusie. Van alle namen gingen we na of ze al dan niet waren vermeld in de door Serge Klarsfeld en Maxime Steinberg in 1982 uitgegeven *Mémorial de la déportation des Juifs de Belgique*, dat in alfabetische volgorde de namen (met geboortedata en vermelding van het konvooi) van alle gedeporteerden naar Auschwitz en Koziel vermeldt, gebaseerd op de na de oorlog door een afdeling van het ministerie van Wederopbouw – de huidige Dienst voor Oorlogsslachtoffers in Brussel – opgestelde lijsten. Het was een waar monnikenwerk. Inderdaad, het bleek dat de *Mémorial* verscheidene fouten bevatte: niet steeds werd de alfabetische volgorde gerespecteerd, sommige namen waren verkeerd gespeld en een aantal voornamen weken af van die op de VJB-formulieren. Door ondermeer een combinatie van de familienaam met de geboortedatum konden we aan dat euvel echter verhelpen. Uiteindelijk bleek dat Beeckmans bij de gedeporteerden telkens in rood of blauw een dubbele “A” afstempelde. De niet gedeporteerden kregen een enkele “A”. Op dat systeem vonden we weliswaar een aantal afwijkingen, maar die waren verwaarloosbaar: het kleine aantal gedeporteerden met een enkele “A” was praktisch gelijk aan het aantal niet gedeporteerden met een dubbele “A”. We gaan ervan uit dat het hier vergissingen van Beeckmans

betref. Tevens veronderstellen we dat Beeckmans een eerste, enkele “A” plaatste telkens hij de gegevens van een bepaalde persoon gecontroleerd had in de door hem en zijn medewerkers, op basis van het Jodenregister, opgestelde alfabetische steekkaarten ⁴².

Pierre Beeckmans’ taak bestond er onder meer in om zich bij een jodentransport naar de Mechelse Dossin-kazerne te begeven, plaats van waaruit de deportatie van Joden vertrok. Afgaande op naoorlogse getuigenissen verscheen Beeckmans daar telkens met “lijsten”, die hij checkte. Tevens nam hij er de uiteindelijke beslissing of iemand al dan niet van Joodse afkomst was en verifieerde hij er of iemand daadwerkelijk ‘gemengd gehuwd’ was, wat vrijstelling van deportatie betekende. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om verbaal de seksuele toer op te gaan. “Om het radicaal uit te drukken”, aldus een niet-Joodse vrouwelijke partner uit een ‘gemengd huwelijk’, “Beeckmans was een vuile vent. Hij trad altijd in details van het echtelijk leven waarvan een man die zichzelf en de vrouwen respecteert niet spreekt” ⁴³. Beeckmans’ nauwe betrokkenheid bij de deportatie blijkt ook uit volgende vermelding op een VJB-formulier van een gedeporteerd gezin uit de Borgerhoutse Van der Meydenstraat: “*Die 5 Kinder eingetragen in Transportliste auf Namen des Vaters, Matzen*” ⁴⁴. Uit al die nauw-

42 Dat laatste leiden we af uit een in pen geschreven bemerking van Pierre Beeckmans op een VJB-formulier van het Lokaalkomitee van Antwerpen. Het betrof drie kinderen van een weduwe uit de Junostraat 18 in Berchem die door de VJB onder de naam “Szymchowicz” waren ingeschreven. Beeckmans noteerde er bij: “*laut J.R. [= Jodenregister] SZYENCHOWICZ*” [SOMA: Archief Pierre Beeckmans (AA 1414, nr. 379)].

43 Auditoraat-Generaal: Dossiers Volksverwering, *Uiteenzetting der zaak Volksverwering en Uiteenzetting der zaak Pierre Beeckmans*, resp. 14.2. en 20.2.1947.

44 Het ging om kinderen van een ongehuwd echtpaar. De kinderen droegen de naam van de moeder, Reinhard [SOMA (AA 1314 nr. 387)].

gezette noteringen en stempels blijkt dat Beeckmans (en de Sipo-SD) wel een zeer bijzonder belang hechtte aan de resultaten van de VJB-registratie.

5. De deportatie per lokaliteit ⁴⁵

Voor ons eigen onderzoek ligt de betekenis van de VJB-formulieren zoals, bewaard in het archief van Pierre Beeckmans, er in de eerste plaats in dat we het procentueel aantal gedeporteerde Joden per gemeente kunnen in kaart brengen. Bovendien waren de VJB-formulieren de meest recente registratie van Joden vóór de deportaties, met andere woorden de meest actuele momentopname van de Joodse bevolking in een bepaalde gemeente ^{45bis}. Volgende tabel geeft het aantal gedeporteerde Joden voor gans België, op basis van het archief van Pierre Beeckmans. Aangezien de VJB-telling niet volledig is, woonden er in werkelijkheid meer Joden in de respectievelijke gemeenten. Desondanks geven onze berekeningen duidelijke tendensen aan ⁴⁶. Enkel gemeenten met 15 en meer Joodse inwoners worden weergegeven. Het aantal van 15 Joden werd in geen enkele

gemeente van de provincie Limburg bereikt.

Merken we ook op dat, zoals door Pierre Beeckmans op de VJB-formulieren vermeld, in werkelijkheid verscheidene Joden in de loop van de bezetting naar andere Belgische gemeenten verhuisden. Om praktische redenen – het in kaart brengen per lokaliteit en straat van al die verhuisde Joden voor gans België is een werk van wel zeer lange adem – bleven we die Joden als inwoners van hun oorspronkelijke gemeente en straat beschouwen. We mogen stellen dat dit geen ingrijpende invloed heeft op onze eindpercentages, in die zin dat bijvoorbeeld het procentueel aantal gedeporteerden uit Groot-Antwerpen zou dalen en dat uit Groot-Brussel zou stijgen. We komen daar verder nog op terug.

De cijfers inzake het aantal gedeporteerden liggen in de provincie Antwerpen duidelijk boven het Belgisch gemiddelde van 45,14 % (zie verder). In een aantal steden in de provincie Henegouwen werd dat gemiddelde ongeveer bereikt ⁴⁷:

⁴⁵ Aanvankelijk dachten we de deportaties gemeentelijk in kaart te brengen op basis van een koppeling van de transportlijsten aan de lijsten van de respectievelijke gemeentelijke Jodenregisters, zoals beide in databestanden opgeslagen door het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen. Beide bestanden bevatten momenteel echter nog te veel onnauwkeurigheden, zoals tyfouten en foutieve adressen, zodat we nog geen gebruik konden maken van een datasleutel (Met dank aan Ward Adriaens en collega Maurice Engelaer. Vgl. MARNIX GROES EN PETER TAMMES, *'Gif laten we niet voortbestaan'...*, p. 34-37).

^{45bis} Vgl. MARNIX GROES EN PETER TAMMES, *'Gif laten we niet voortbestaan'...*, p. 43.

⁴⁶ Het spreekt voor zich dat een systematische analyse van de 55.670 door de Duitsers in kaart gebrachte Joden tot nauwkeuriger cijfers zal leiden. Die 55.670 steekkaarten worden op het de Dienst Oorlogsslachtoffers van het voormalig ministerie van Wederopbouw (Brussel) bewaard. Een analyse daarvan is echter een titanenwerk. De steekkaarten zijn immers alfabetisch op naam gerangschikt. Het voordeel van de VJB-formulieren is precies dat die per stad gerangschikt zijn.

⁴⁷ We laten hier Bressoux en Grivegnée in de provincie Luik buiten beschouwing, omdat ze toen deel uitmaakten van Groot-Luik.

Tabel 6
Aantal gedeporteerden uit België, op basis van de bewaarde VJB-formulieren ⁴⁸

	Aantal Joden	Aantal gedeporteerden	
Provincie Antwerpen :			
Groot-Antwerpen	13.779	9.009	65,88%
* Antwerpen-stad	9.515	6.038	63,45%
Kalmthout	49	42	85,71%
Groot-Brussel ⁴⁹	12.045	4.460	37,02%
Bomal	16	1	6,25%
Genval	19	5	26,31%
Leuven	15	3	20,00%
Tienen	16	/	0,00%
Provincie Henegouwen :			
Groot-Charleroi	1.082	414	38,26%
* Charleroi-stad	838	342	40,81%
* Gilly	72	19	26,38%
* Marcinelle	51	17	33,33%
* Dampremy	42	16	38,09%
* Lodelinsart	33	7	21,21%
* Montignies-sur-Sambre	17	3	17,64%
Groot-La Louvière	85	34	40,00%
* La Louvière-stad	53	23	43,39%
Ecaussines	26	9	34,61%
Bergen	88	38	43,18%
	0	0	0,00%
Groot-Luik	1.823	618	33,90%
* Luik-stad	1.267	456	35,99%
* Seraing	279	86	30,82%
* Jemeppe-sur-Meuse	51	12	23,52%
* Bressoux	49	37	75,51%
* Grivegnée	37	16	43,24%
Spa	45	14	31,11%
Verviers	24	5	20,83%
Aarlen	43	12	27,90%
Provincie Namen :			
Profondeville	15	3	20,00%
Groot-Gent	198	71	35,85%
Provincie West-Vlaanderen :			
Oostende	18	6	33,33%

⁴⁸ SOMA (AA 1314, nrs. 374-409) : Archief Pierre Beeckmans.

⁴⁹ Aangezien Pierre Beeckmans bij zijn klassering geen onderscheid maakte tussen Brussel-stad en de andere Brusselse gemeenten, kunnen we voorlopig geen aparte cijfers geven over de totale Joodse bevolking in Brussel-stad en het aantal gedeporteerden.

Uit de tabel blijkt dat het aantal gedepor- teerden uit Groot-Antwerpen beduidend hoger lag – iets minder dan het dubbele – dan in Groot-Brussel, Groot-Luik en Groot-Charleroi. Voor Groot-Antwerpen kwamen we op een globaal deportatiecijfer van 65,88. Voor Groot-Luik, Groot-Brussel en Groot-Charleroi was dat respectievelijk 33,90 %, 37,02 % en 38,26 %.

Nog het meest opvallend is het deportatie- cijfer van de plattelandsgemeente Kalmt- hout, eveneens in de provincie Antwerpen gesitueerd : 85,71 %. Op het eerste gezicht kan dat toeval zijn, want het ging hier ten slotte om een kleine Joodse gemeenschap van een 50-tal inwoners. Daar staat tegen-

over dat gemeenten met een vergelijkbare Joodse gemeenschap, zoals La Louvière (53 Joden ingeschreven bij de VJB) in de provincie Henegouwen, Spa (45) in de provincie Luik en Aarlen (43) in de provincie Luxemburg beduidend lagere – telkens onder het Belgisch gemiddelde – depor- tatiepercentages hebben, respectievelijk 43,39 %, 31,11 % en 27,90 %. Jemeppe- sur-Meuse (51) en Bressoux (49) in de provincie Luik en Marcinelle (51) in de provincie Henegouwen, met deportatie- cijfers van respectievelijk 23,52 %, 75,51 % en 33,33 % laten we buiten beschouwing want ze maakten op dat moment deel uit van ofwel Groot-Luik ofwel Groot- Charleroi.

- Op foto had muzikant Maurice Buffet iets vaderlijks. De foto dateert uit 1941. Buffet was toen 47 jaar. Reeds voor de oorlog was hij lid van de anti-Joodse organisatie Volksverwering. Tijdens de oorlog werd hij, net als Pierre Beeckmans, Beschermend Lid van de Algemeene SS-Vlaanderen en trad hij als "genealogist en vertaler" in dienst bij de Landelijke Anti-Joodsche Centrale en het Bureau voor Ras en Sibbenkunde. Na de oorlog verklaarde hij aan het gerecht "dat hij het nooit ten voordele van een Jood heeft willen opnemen en zeer strikt zijn dienst heeft gedaan". Op 1 december 1944 werd hij gearresteerd en gevangengezet. De auditeur vond de feiten blijkbaar niet zwaarwichtig genoeg om een zware straf te vorderen. Op 21 januari 1946, nog voor zijn proces (het groepsproces Volksverwering), werd Buffet vrijgelaten. Op 9 mei 1947 werd hij in het groeps- proces Volksverwering tot drie jaar hech- tenis veroordeeld, o.m. wegens medepl- ichtigheid aan verklinking. Allicht mede op basis van Buffets voorarrest besloot de rechtbank niet tot diens (onmiddellijke) aanhouding over te gaan.
(Foto Auditoraat-Generaal)

Na onderzoek bleek er voor Kalmthout inderdaad meer aan de hand. Dat brengt ons even bij de medewerking van de Belgische rijkswacht aan de Jodenvervolgging, tot dusver een onderbelicht thema in de Belgische geschiedschrijving. Na de oorlog verklaarde rijkswachter Jan Swings, tijdens de bezetting gehecht aan de rijkswachtbrigade van Kalmthout, dat hij in 1942 “bevolen werd aanwezig te zijn” bij “een grote [Joden]razzia”. Uit wat zijn taak bestond is onduidelijk en van wie het ‘bevel’ uitging evenzeer. Swings werd door het Auditoraat-Generaal ondervraagd in het kader van het onderzoek naar Kalmthouts Jodenjager en *Abwehr*-agent Hubert Van Meldert, zodat zijn aandeel in de razzia geen punt van nadere belangstelling vanwege het Auditoraat was. Het staat evenwel vast dat Swings niet zomaar op eigen houtje handelde, maar zich door zijn overheid gedekt voelde. Aan het begin van zijn getuigenis had hij het over oppakken van Joodse kinderen : “Als Hubert Van Meldert wist

dat er ergens Jodenkinderen waren ging hij ze aanhouden”. Onmiddellijk daarop vervolgde hij met : “Bevel werd ons gegeven door Brigade-Kommandant Van de Sande, welke aangezocht werd door de Duitse Eisenbahnen; wij moesten de vorderingen klaarmaken voor het vervoer per trein naar Antwerpen en wij moesten mede naar Antwerpen gaan. De zegels werden [op de Joodse huizen] gelegd met de stempel van de rijkswacht”. Voor het wegbrengen van de kinderen – op 24 september 1942 hield Van Meldert bijvoorbeeld vijf Joodse kinderen aan die in een pension verbleven – werkte Swings samen met andere collega’s zoals wachtmeester Louis Mol ⁵⁰.

Spitsen we ons nu toe op Groot-Antwerpen. Doordat Pierre Beeckmans de VJB-formulieren per straat had geklasseerd, konden we de Joodse bewoners van Groot-Antwerpen ook per gemeente samenbrengen. In de praktijk ging het hoofdzakelijk om Antwerpen, Borgerhout, Berchem en Deurne.

50 Auditoraat-generaal : Dossier Hubert Van Meldert. De Kalmthoutse casus verdient verder onderzoek. Intrigerend zijn bv. ook volgende mededelingen van de Kalmthoutse politie, respectievelijk 1 en 15 september 1942 gedateerd : “Overgemaakt aan de Rijkswacht te Kalmthout bijgaand[e] aanhoudingsbevelen uitgaande van de Feldkommandantur, voor uitvoering” en “Toegezonden aan de heer Bevelhebber der Rijkswacht te Kalmthout, bijgaande aanhoudingsbevelen, uitgaande van de bezettende overheid, voor uitvoering” [Gemeentelijk Archief Kalmthout (Doos 212) : Politie, onderrichtingen 1940-1944]. De Kalmthoutse Marleen Van Landeghem, die zich bezighoudt met de lokale heemkunde, lijkt de medewerking van de Kalmthoutse rijkswacht liever gedekt te houden (MARLEEN VAN LANDEGEM, “De joodse Kalmthoutenaar voor en tijdens de nazi-bezetting”, in *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz-Stichting*, nr. 29-30, 1991, p. 39-54).

Tabel 7
Aantal gedeporteerden uit Groot-Antwerpen, per gemeente en op basis van de bewaarde VJB-formulieren ⁵¹

	Aantal	Gedeporteerd	
Antwerpen	9.515	6.038	63,45%
Borgerhout	2.160	1.643	76,06 %
Berchem	1.591	1.048	65,87 %
Deurne	264	195	73,86 %
Wilrijk	25	8	32,00 %
Mortsel	13	7	53,84 %
Merksem	2	1	50,00 %
Totaal	13.570	8.940	65,88 %

Uit de tabel blijkt dat uit Borgerhout en Deurne relatief gesproken het meest aantal Joden werden gedeporteerd, procentueel zelfs respectievelijk 10,18 % en 7,98 % boven het Groot-Antwerps gemiddelde van 65,88 %. Nog anders uitgedrukt : zowel in Borgerhout als in Deurne werd ongeveer drie vierde van

de oorspronkelijke Joodse populatie weggevoerd. Het procentueel aantal gedeporteerden uit Berchem was haast identiek aan het Groot-Antwerps gemiddelde, dat van Antwerpen-stad lag er iets onder. Voor Antwerpen-stad gingen we ook tot een samenvoeging per wijk over.

Tabel 8
Aantal gedeporteerden uit Antwerpen-stad, per wijk en op basis van de bewaarde VJB-formulieren ⁵²

	Aantal	Gedeporteerd	
7 ^{de} Wijk	4.874	3.062	62,82 %
6 ^{de} Wijk	3.493	2.381	68,16 %
5 ^{de} Wijk	270	138	51,11 %
10 ^{de} Wijk	164	65	39,63 %
11 ^{de} Wijk	155	93	60,00 %
8 ^{ste} Wijk	124	68	54,83 %

51 SOMA (AA 1314 nrs. 374-388) : Archief Pierre Beeckmans. Verscheidene Groot-Antwerpse straten liepen in meerdere gemeenten over. Om te achterhalen welke huisnummers bij welke gemeenten hoorden baseerden we ons op : *Adresboek van de Stad en de Provincie Antwerpen 102de jaar*, Antwerpen, 1940; *Stad Antwerpen. Alfabetische benamingen der openbare wegen met aanduiding der oude en nieuwe wijken*, Antwerpen, 1921.

52 SOMA (AA 1314 nrs. 374-388) : Archief Pierre Beeckmans. Verscheidene Antwerpse straten liepen in meerdere wijken en gemeenten over. Om te achterhalen welke huisnummers bij welke wijken en / of gemeenten hoorden baseerden we ons op : *Adresboek van de Stad en de Provincie Antwerpen...*; *Stad Antwerpen. Alfabetische benamingen der openbare wegen...*

4 ^{de} Wijk	119	62	52,10 %
3 ^{de} Wijk	110	68	61,81 %
9 ^{de} Wijk	74	28	37,83 %
1 ^{ste} Wijk	55	27	49,09 %
12 ^{de} Wijk	50	31	62,00 %
2 ^{de} Wijk	27	15	55,55 %
Totaal	9.515	6.038	63,45 %

De wijken waaruit procentueel het grootst aantal Joden werden gedeporteerd, waren niet toevallig de 6de en 7de Wijk, gelegen achter het Centraal Station en gemeenzaam de 'Jodenbuurt' genoemd. Verrassend was wel enigszins dat in de loop der jaren de 7de Wijk de 6de Wijk inzake Joodse populatie had ingehaald. Noteren we ook dat zowel in de 6de als de 7de Wijk meer Joden woonden dan in respectievelijk Borgerhout en Berchem.

6. Een poging tot verklaring van het hoge Antwerpse deportatiecijfer

Tijdens de bezetting werden 24.916 van de 55.670 door de Sipo-SD geregistreerde Joden naar Auschwitz en Koziel gedeporteerd. Daarnaast werden er 218 naar de concentratiekampen Buchenwald, Ravensbrück, Bergen Belsen en Vittel weggevoerd. Dat brengt het aantal gedeporteerden op 25.134 (45,14 %). Daaronder bevonden zich ook Joden die pas in de loop van de bezetting (illegaal) naar België waren gekomen : vluchtelingen uit Duitsland,

Luxemburg en – vooral, zo lijkt het ons – uit Nederland. Voegen we eraan toe dat in het cijfer 24.916 niet de 568 Joden zijn begrepen die er in slaagden uit de deportatiekonvoien naar Auschwitz en Koziel te ontsnappen : 30 van hen werd bij hun vluchtpoging neergeschoten, anderen werden later opnieuw opgepakt en nog anderen overleefden ondergedoken de oorlog. Stippen we tenslotte ook aan dat op het einde van de bezetting nog 527 Joden in de Dossin-kazerne opgesloten waren, klaar voor deportatie. Tevens was op 28 augustus 1944 door de Sipo-SD een razzia gepland tegen de directie en het personeel van de VJB, de Joodse ouderlingen in de tehuizen en de kinderen in de homes. Door de opmars van de geallieerden ging de razzia echter niet door⁵³.

In vergelijking met andere landen neemt het procentueel aantal gedeporteerde Joden uit België een tussenpositie in tussen dat van Frankrijk (ca. 25 % gedeporteerd) en Nederland (meer dan 70 % gedeporteerd)⁵⁴. Wanneer we het op Belgisch

53 Met dank aan Laurence Schram van het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen, die enkele (kleine) correcties op de vroegere cijfers van Maxime Steinberg doorvoerde (Zie o.m. MAXIME STEINBERG, *La persécution des Juifs...*, p. 132).

54 JOHANNES C.H. BLOM, "De vervolging van de joden in Nederland in internationaal vergelijkend perspectief..."; MARNIX CROES EN PETER TAMMES, 'Giflaten wij niet voortbestaan'..., p. 41-42; MAXIME STEINBERG, *La persécution des Juifs...*, p. 135.

regionaal vlak bekijken, komt een ander beeld naar voren. Van de geregistreerde Joden uit Groot-Brussel, Groot-Luik en Groot-Charleroi werden als gezegd respectievelijk 37,02 %, 33,90 % en 38,26 % gedeporteerd. Het Antwerps cijfer is van een andere orde. Hier werd 65,88 % slachtoffer van de *Endlösung*, waardoor Antwerpen het extreem hoge Nederlands gemiddelde deportatiecijfer benadert. Wanneer we verder met Nederland vergelijken was het Antwerps cijfer ongeveer exact hetzelfde als dat van 's Gravenhage in de provincie Zuid-Holland, waar, op een totale Joodse bevolking van 13.829 – na Amsterdam de grootste Joodse gemeenschap van Nederland en een populatie die qua aantal te vergelijken is met die van Groot-Antwerpen –, 64,6 % werd gedeporteerd⁵⁵. Gezien in een bredere West-Europese context benadert het Belgisch deportatiepercentage het meest het Noorse, waar ca. 42 % van de Joden werd weggevoerd. Noorwegen kende echter een zeer kleine Joodse minderheid, ongeveer 1.800⁵⁶.

Stippen we een aantal factoren aan die kunnen hebben bijgedragen tot dat

hoge Antwerpse cijfer. In het bezettingsdrama kunnen zes actoren worden onderscheiden : de daders (de Duitsers), de handlangers (in hoofdzaak leden van de Vlaamse SS, DeVlag, Rex en Belgische leden van de Sipo-SD), de medeplichtigen (hoofdzakelijk Belgische stadsbesturen en politiediensten die ingingen op de vraag van de Duitsers om mee te werken aan de Jodenvervolgning), de omstanders (in het algemeen de “niet-Joodse sociale omgeving”, vaak ‘Jan met de pet’), de tegenstanders (niet-Joodse mensen die Joden hielpen) en de slachtoffers zelf (de Joden)⁵⁷.

Bekijken we het eerst louter vanuit de situatie van de Joodse gemeenschap, de slachtoffers. Er is het feit van de Antwerpse Jodenrazzia's van augustus-september 1942, drie geslaagde razzia's in totaal. In Groot-Brussel, Groot-Luik en Groot-Charleroi greep in september 1942 telkens slechts één razzia plaats. De Antwerpse razzia's waren de eerste die België kende. Op die manier kon de bezetter maximaal van het verrassingseffect profiteren. Pas daarna doken de Joden massaal onder. Het lijkt inderdaad geen toeval dat precies

55 Zoals aangetoond door Marnix Croes en Peter Tammes waren er in Nederland eveneens belangrijke provinciale en lokale verschillen inzake het aantal gedeporteerde Joden, gaande van ongeveer 57 % in de provincie Overijssel tot 78 % in de provincie Groningen enerzijds en ongeveer 44 % in Utrecht-stad en 77 % in Groningen-stad anderzijds. In tegenstelling tot Croes en Tammes brachten we enkel provincies in rekening met steden waar – net zoals in Groot-Brussel, Groot-Antwerpen, Groot-Luik en Groot-Charleroi – meer dan 1.000 Joden woonden. Noteren we ook dat Croes en Tammes, bij gebrek aan registratielijsten, geen cijfers konden geven voor Hilversum, Westerbork en Apeldoorn, eveneens steden met meer dan 1.000 Joodse inwoners (MARNIX CROES EN PETER TAMMES, ‘Gif laten wij niet voortbestaan’..., p. 35, 41).

56 OSKAR MENDELSON, “Norwegen”, in WOLFGANG BENZ (red.), *Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus*, München, 1991, p. 189-196; CHRISTHARD HOFFMANN, “Fluchthilfe als Widerstand. Verfolgung und Rettung der Juden in Norwegen”, in WOLFGANG BENZ EN JULIANE WETZEL (red.), *Solidarität und Hilfe für Juden Während der NS-Zeit. Regionalstudien I : Polen, Rumänien, Griechenland, Luxemburg, Norwegen, Schweiz*, Berlin, 1996, p. 207, 230.

57 We ontleenden de categorieën aan : Marnix Croes en Peter Tammes, ‘Gif laten wij niet voortbestaan’..., p. 23-26.

de Antwerpse Leeuwerikstraat in de 6de Wijk en de Van de Meydenstraat en de Bouwensstraat in Borgerhout procentueel de zwaarst getroffen straten van Groot-Antwerpen waren (zie tabel 9). Zij lagen net in de kern van de eerste razzia van 15 augustus 1942.

De Joodse gemeenschap van Groot-Antwerpen leefde op één plaats gecon-

centreerd, met name het gebied rond het Centraal station. Dat had zoals vermeld ook de *Miltärverwaltung* onmiddellijk in zijn *Tätigkeitsbericht* opgemerkt. Daardoor leek de Joodse gemeenschap van Groot-Antwerpen gemakkelijker op te sporen. Bovendien kende Groot-Antwerpen, naast talrijke straten met meer dan 100 Joodse inwoners, heel wat straten met meer dan 200 Joodse

• Juni 1939. De zesjarige Wanda Weinberger op wandel in gelukkiger tijden. (Foto Joods Museum van Deportatie en Verzet, Mechelen)

- Het echtpaar Ichel Weinberger (°1895) en Beila-Hinda Frank (°1898), beiden van Poolse nationaliteit. De foto werd kort na hun burgerlijk huwelijk in 1926 in Antwerpen genomen. Het echtpaar vestigde zich in de Provinciestraat 120 waar het een kruidenierswinkel uitbaatte. Op 18 juli 1942 werd Weinberger als 'OT-Jood' in het Franse Charleville tewerkgesteld. Enkele maanden later, op 23 oktober 1942, werd hij, zoals talrijke andere 'OT-Joden', naar de Mechelse Dossin-kazerne overgebracht,

van waaruit hij op 24 oktober 1942 met konvooi XV naar het 'Oosten' werd gedeporteerd. Door een speling van het lot werd op die dag ook zijn echtgenote naar het 'Oosten' weggevoerd, met konvooi XIV. Voordien, op 11 augustus 1942, was ook reeds de bij het echtpaar inwonende zuster van Beila-Hinda, Sarah Frank (°1894) met het IIde konvooi gedeporteerd. Geen van de drie overleefde hun deportatie. De kinderen van het echtpaar Weinberger-Frank, dochtertje Wanda (°1933) en zoontje Marc (°1936) verging het anders. Zij konden onderduiken bij niet-Joodse klanten van Weinberger-Frank, het kinderloze echtpaar Denis Mertens en Antonia Claes, die ook nog na de oorlog hun opvoeding behartigden.

(Foto Joods Museum van Deportatie en Verzet, Mechelen)

inwoners. De Lange Kievitstraat telde zelfs meer dan 800 inwoners. Mogelijk woonde in de Plantin- en Moretuslei een vergelijkbaar aantal Joden, maar zoals aangestipt is die straat één van de lacunes in het archief van Pierre Beeckmans.

Tabel 9
Aantal Joodse gedeporteerden uit straten Groot-Antwerpen met meer dan 100 Joodse inwoners, op basis van de bewaarde VJB-formulieren⁵⁸

		Aantal	Gedeporteerd
Lange Kievitstraat	(6 ^{de} Wijk)	838	593 70,76 %
Kroonstraat	(Borgerhout)	433	332 76,67 %
Lamorinièrestraat	(7 ^{de} Wijk)	422	291 68,95 %
Van der Meydenstraat	(Borgerhout)	399	329 82,45 %
Lange Leemstraat	(7 ^{de} Wijk)	313	181 57,82 %
Leeuwerikstraat	(6 ^{de} Wijk)	306	256 83,66 %
Provinciestraat	(7 ^{de} Wijk)	321	258 80,37 %
Lange Van Ruusbroecstraat	(7 ^{de} Wijk)	295	213 72,20 %
Korte Van Ruusbroecstraat	(7 ^{de} Wijk)	274	189 68,97 %
Van den Nestlei	(7 ^{de} Wijk)	276	150 54,34 %
Somersstraat	(6 ^{de} Wijk)	261	206 78,92 %
Van Immerseelstraat	(6 ^{de} Wijk)	240	172 71,66 %
Rolwagenstraat	(7 ^{de} Wijk)	236	186 69,91 %
Van Lierusstraat	(6 ^{de} Wijk)	233	121 51,93 %
Terlistraat	(6 ^{de} Wijk)	231	157 67,96 %
Thaliastraat	(Berchem)	181	97 53,59 %
Lentestraat	(6 ^{de} Wijk)	176	149 84,65 %
Jacob Jacobstraat	(6 ^{de} Wijk)	173	88 50,86 %
Steenbokstraat	(7 ^{de} Wijk)	172	90 52,32 %
Brialmontlei	(7 ^{de} Wijk)	168	99 58,92 %
Oostenstraat	(7 ^{de} Wijk)	163	105 64,41 %
Bleekhofstraat	(Borgerhout)	161	124 77,01 %
Gitschotellei	(Berchem)	160	115 71,87 %
Vestingstraat	(6 ^{de} Wijk)	147	75 51,02 %
Provinciestraat	(6 ^{de} Wijk)	142	78 54,92 %
Diksmuidelaan	(Berchem)	137	104 75,91 %
Bouwensstraat	(Borgerhout)	137	120 87,59 %

⁵⁸ SOMA (AA 1314 nrs. 374-388) : Archief Pierre Beeckmans.

Simonsstraat	(6 ^{de} Wijk)	129	61	47,28 %
Grote Beerstraat	(7 ^{de} Wijk)	121	75	61,98 %
Van Diepenbeeckstraat	(7 ^{de} Wijk)	112	80	71,42 %
Antoon Van Dyckstraat	(7 ^{de} Wijk)	109	35	32,11 %
Lange Herentalsestraat	(6 ^{de} Wijk)	108	54	50,00 %
Consciencestraat	(7 ^{de} Wijk)	107	38	35,51 %

Alle Groot-Antwerpse straten waar meer dan 100 Joden woonden, waren dus hoofdzakelijk gesitueerd in de 6de en de 7de Wijk, evenals gedeeltelijk in Borgerhout en Berchem. Uit bovenstaande tabel blijkt ook dat hoe meer Joden er in een Groot-Antwerpse straat woonden, hoe hoger het deportatiecijfer was. Van de 15 straten met meer dan 200 Joodse inwoners, zoals teruggevonden in het archief van Pierre Beeckmans, lagen er slechts drie onder het gemiddelde Groot-Antwerpse deportatiecijfer van 65,88 %. Van de 18 straten met tussen 100 en 200 Joodse inwoners waren er dat 10.

In feite leefden de Joden in Brussel ook vrij geconcentreerd, zij het in twee verschillende wijken : de buurt rond het Noordstation en de buurt rond het Zuidstation. Alhoewel de VJB-formulieren voor Groot-Brussel, zoals bewaard in het archief Pierre Beeckmans, veel onvollediger lijken dan die voor Groot-Antwerpen, valt toch op dat we hier geen enkele straat met meer dan 300 Joodse inwoners aantreffen. In Antwerpen waren dat er

daarentegen meerdere. Aan de andere kant scheen een concentratie van Joden in bepaalde straten van Groot-Brussel geen rol te spelen. Van de 22 teruggevonden Groot-Brusselse straten met meer dan 100 Joodse inwoners bleef in 19 gevallen het deportatiecijfer onder de 50 %. Dat gold zelfs voor alle straten met meer dan 200 Joodse inwoners. Op 33 Groot-Antwerpse straten met meer dan 100 Joodse inwoners beleef slechts in twee gevallen het deportatiecijfer onder de 50 %. Evenmin leek de eerste en enige Brusselse Jodenrazzia van 3 september 1942 bijzondere invloed te hebben op het deportatiecijfer in een bepaalde straat. Tijdens die razzia's werden onder meer de Huidevetterstraat en de Nieuwlandstraat aangedaan ⁵⁹, straten met meer dan 100 Joodse inwoners. De deportatiecijfers lagen daar weliswaar beduidend boven het Groot-Brusselse gemiddelde van 37,02 % – respectievelijk 46,95 % en 50,65 % (zie tabel 10) – maar ze waren alleszins niet zo spectaculair als die van Groot-Antwerpse straten in een vergelijkbare situatie ⁶⁰.

⁵⁹ BENOÏT MAJERUS, "Logistiques administratives et persécution anti-juive"..., p. 208.

⁶⁰ Uit tabel 10 blijkt ook dat de meeste straten waar het grootst aantal Joden woonden, zich in Brusselstad bevonden, gevolgd door respectievelijk Sint-Gillis, Anderlecht, Sint-Joost-ten-Node, Schaarbeek en Elsene.

Tabel 10
Aantal Joodse gedeporteerden uit straten Groot-Brussel met meer dan 100 Joodse
inwoners, op basis van de bewaarde VJB-formulieren ⁶¹

		Aantal	Gedeporteerd
Huidevettersstraat	(Brussel)	296	139 46,95 %
Rogierstraat	(Brussel)	243	80 32,92 %
Groenstraat	(Sint-Joost)	240	117 48,75 %
Wasserijstraat	(Brussel)	219	102 46,57 %
Théodore Verhaegenstraat	(Brussel)	179	67 37,43 %
Hoogstraat	(Brussel)	175	71 40,57 %
Vorstsesteenweg	(Sint-Gillis)	173	76 43,93 %
Herzieningslaan	(Anderlecht)	169	70 41,42 %
Georges Clémenceaulaan	(Anderlecht)	165	69 41,81 %
Gaucheretstraat	(Schaarbeek)	158	68 43,03 %
Nieuwlandstraat	(Brussel)	152	77 50,65 %
Hollandstraat	(Sint-Gillis)	149	35 23,48 %
Fonsnylaan	(Brussel)	142	77 54,22 %
Auguste Gevaertstraat	(Anderlecht)	141	97 68,79 %
Koningslaan	(Sint-Gillis)	130	36 27,69 %
Voldersstraat	(Brussel)	119	53 44,53 %
Rossinistraat	(Brussel)	117	53 45,29 %
Gierstraat	(Elsene)	116	72 62,08 %
Georges Moreaustraat	(Anderlecht)	116	40 34,48 %
Antwerpsesteenweg	(Brussel)	113	46 40,70 %
Vlogaertstraat	(Sint-Gillis)	108	44 40,74 %
Engelandstraat	(Sint-Gillis)	105	21 20,00 %

Zoals vermeld, hielden onze cijfers over het aantal gedeporteerde Joden in België geen rekening met het aantal Joden die na hun inschrijving bij de VJB verhuisden.

(Stippen we ook aan dat Pierre Beeckmans weliswaar telkens op het oorspronkelijk VJB-formulier de adresverandering noteerde van bijvoorbeeld een Joodse

⁶¹ SOMA (AA 1314 nrs. 389-404) : Archief Pierre Beeckmans. Eveneens met dank aan collega Nicole Meganck.

bewoner uit Groot-Antwerpen die naar Groot-Brussel verhuisde, maar dat hij die nieuwe gegevens niet nog eens noteerde in de ringmappen van Groot-Brussel. Tegelijkertijd is het voordeel van Beeckmans' werkwijze dat dubbele tellingen uitgesloten zijn). Ter compensatie analyseerden we grondig de eerste 11 ringmappen betreffende Groot-Antwerpen uit het archief van Beeckmans in functie van de verhuisde Joden. We kwamen op een 700-tal verhuizers. De overgrote meerderheid (ongeveer 66 %) verhuisde naar Groot-Brussel. Ongeveer een kwart (circa 27 %) verhuisde gewoon naar een ander deel van Groot-Antwerpen en nog eens ongeveer 5 % naar Charleroi. Naar Groot-Luik werd door de Joden uit Groot-Antwerpen nauwelijks verhuisd. Uiteraard zal het steeds een probleem blijven om ook de illegaal verhuisde, ondergedoken Joden in kaart te brengen. Dat impliceert eveneens dat vanaf een bepaald ogenblik – na de dramatische zomer van 1942 – de plaats van arrestatie allicht steeds minder overeenstemde met de officiële verblijfplaats. Absolute cijfers over het aantal *uit Groot-Antwerpen zelf* gedeporteerde Joden zijn dus niet te geven. We komen er verder nog op terug.

Uit de analyse van de verhuizers bleek in het algemeen dat verhuizen sowieso baatte. De deportatiepercentages van de verhuizers lagen telkens onder het

respectievelijke lokale gemiddelde. Tot dezelfde conclusie kwamen ook Marnix Croes en Peter Tammes voor Nederland. Uit hun studie blijkt ook dat de verhuisden nauwelijks invloed hadden op het algemeen gemiddelde deportatiecijfer, laat staan dat bij een 'berekening exclusief de verhuizers' een hoog deportatiecijfer plots laag zou worden en een laag deportatiecijfer plots hoog⁶². Van degenen die naar Groot-Brussel verhuisden, werd ongeveer 34 % gedeporteerd (tegenover een globaal gemiddeld Groot-Brussels deportatiecijfer van 37,02 %), van die naar Charleroi-stad ongeveer 22 % (tegenover een globaal gemiddeld deportatiecijfer voor Charleroi-stad van 40,81 %) en van diegenen die binnen Groot-Antwerpen verhuisden ongeveer 58 % (tegenover 65,88 %). Tegelijkertijd bleef Groot-Antwerpen hoe dan ook de gevaarlijkste stad om in te leven. Gezien ongeveer 73 % van de verhuizers Groot-Antwerpen verliet en daardoor de kans op overleven gevoelig zag toenemen, betekent dit ook dat, indien we die verhuizers niet in ons Groot-Antwerps deportatiecijfer van 65,88 % betrekken, wij voor Groot-Antwerpen op een nog hoger deportatiepercentage uitkomen. In volgende statistieken van een aantal Borgerhoutse straten zijn in de tabel "exclusief de verhuizers" weliswaar de verhuizers binnen Groot-Antwerpen zelf – nogmaals, een minderheid – inbegrepen, maar de trend is duidelijk :

62 MARNIX CROES EN PETER TAMMES, 'Gif laten wij niet voortbestaan'..., p. 55, 60-63, 535.

Tabel 11
 Deportatiecijfers in een aantal Groot-Antwerpse straten gerelateerd aan de
 verhuizers, op basis van de bewaarde VJB-formulieren

	Aantal (inclusief de verhuizers)	Gedeporteerd	Aantal (exclusief de verhuizers)	Gedeporteerd
Kroonstraat	433	332 76,67 %	399	319 79,94 %
Van der Meydenstraat	399	329 82,45 %	358	304 84,91 %
Bleekhofstraat	161	124 77,01 %	145	116 80,00 %
Bouwensstraat	137	120 87,59 %	129	116 89,29 %
Apollostraat	45	25 55,55 %	35	24 68,57 %
Spillemansstraat	44	32 72,72 %	41	31 75,60 %

Marnix Croes en Peter Tammes zochten voor de Nederlandse casus een verklaring voor de lokale verschillen in overlevingskansen van Joden. Gezien vanuit het slachtoffer-perspectief wezen zij op het belang van de achtergrondkenmerken van de niet gedeporteerde Joden : geslacht, leeftijd, nationaliteit, sociale positie (de factor welstand), tijdelijke vrijstelling van deportatie. Tevens wijzen zij erop om de specifieke houding en activiteiten van de lokale afdelingen van de Jodenraden – *in casu* de VJB – in rekening te brengen. Alhoewel daarover nog preciezer onderzoek dient te worden verricht, scheen dat alles in het geval van de Groot-Antwerpse Joden geen rol van betekenis te spelen. Dat gold alleszins voor de factor nationaliteit. De beschermde groepen – in hoofdzaak de onderdanen van geallieerde en neutrale mogendheden – buiten beschouwing gelaten, bleken alle nationaliteiten haast even kwetsbaar. Maar in feite lagen – afgezien van de Russen, de Letten en de Belgen – alle groepen die voor deportatie in aanmerking kwamen boven het gemiddelde

van 65,88 %. En het deportatiecijfer van de Belgen was weliswaar het laagste, maar naar Belgische normen hoog. Gemiddeld had twee op drie Belgische Joden de kans om aan de deportatie te ontsnappen. In Antwerpen was dat ongeveer één op twee ⁶³.

Wat de VJB-activiteiten betreft, dient erop te worden gewezen dat de verslagen van de vergaderingen van het Antwerps Lokaalkomitee van de VJB, zoals bewaard in het Joods Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen, een belangrijke lacune vertonen. Ze betreffen uitsluitend de periode 1943-1944, waardoor de cruciale zomermaanden van 1942 ontbreken. Een ding staat echter vast. In tegenstelling tot de rest van het land werden de meeste Antwerpse VJB-bestuurs- en personeelsleden gedeporteerd. Sinds september 1943 waren ook de Joden van Belgische nationaliteit door de Duitsers vogelvrij verklaard, wat resulteerde in de razzia van 3 op 4 september 1943 (de zogeheten actie Iltis). Nog diezelfde maand verklaard de lokale Sipol-

⁶³ LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 760-762.

SD Antwerpen “*Judenrein*” en werd het VJB-comité van Antwerpen opgedoekt.

Binnen de Belgische context dient evenzeer te worden gewezen op de in september 1942 opgerichte verzetsorganisatie Joodsch Verdedigingscomiteit / *Comité de Défense des Juifs* (JVC / CDJ), waarin Joden en niet-Joden met elkaar samenwerken. Kenmerkend voor het Antwerpse was het laat van start gaan van het lokale JVC, omstreeks einde 1943. Daardoor ontbeerden de Antwerpse Joden lange tijd een organisme dat hen hielp bij het onderduiken. In feite leert dat laat van start gaan echter eerder iets over de kwetsbaarheid van de Antwerpse Joden. Dat alles had mede te maken met de zogeheten ‘OT-actie’ van juni-september 1942 (zie verder), waardoor heel wat Joodse verzetslui – in het bijzonder communistische kaderleden en basismilitanten van de *Main-d’Œuvre Immigrée* – uit Antwerpen waren weggevlucht ⁶⁴.

Qua sociaal profiel van de Antwerpse Joodse gemeenschap zou kunnen worden gewezen op de diamantindustrie. De belangrijke Joodse aanwezigheid daarin bood de Duitsers de gelegenheid om de hand te leggen op extra oorlogskapitaal. Daarom, zo zou kunnen worden geopperd, moesten de Antwerpse Joden sneller worden verdreven. Ook dat blijft een hypothese en ook daarover vonden we in geen en-

kele bron een aanwijzing. Bovendien mag dat element niet worden overschat. Reeds in april 1942, voor de feitelijke deportaties van start gingen, was de Antwerpse Joodse diamantindustrie geliquideerd ⁶⁵.

Er zou verder kunnen worden geopperd dat de mindere hulp aan Joden vanwege de omstanders in Groot-Antwerpen een gevolg was van het feit dat in Antwerpse ‘Joodse straten’ nauwelijks niet-Joden woonden, zodat er ook nauwelijks hulp kon worden geboden. Dat is echter niet zo. Zo telde de Bouwensstraat, de meest getroffen Groot-Antwerpse straat, een 40-tal huizen, waarvan een 12-tal door Joden werden bewoond, vaak appartementen. De situatie lijkt vergelijkbaar met Groot-Brussel ⁶⁶.

Wanneer we het hoog Antwerpse deportatiecijfer vanuit het standpunt van de daders, de Duitsers, bekijken, valt het volgende te noteren. Soms wordt wel eens de vraag gesteld of de Duitsers – en met name de Sipo-SD – een ‘bijzonder plan’ hadden voor Antwerpen. Die vraag kan worden gekaderd in de annexatiepolitiek van nazi-Duitsland. Aangezien Vlaanderen als Germaans gebied werd beschouwd, wou de SS het zo snel mogelijk annexeren. Daarom moest Antwerpen eerst – vlugger nog dan Brussel, Luik en Charleroi – ‘Jodenvrij’ worden gemaakt. Dat zou dan mee verklaren waarom het Antwerpse

64 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 817-837, 879.

65 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 682-686. Zie ook : ERIC LAUREYS, *Meesters van het diamant. De Belgische diamantsector tijdens het nazibewind*, Tielt, 2005.

66 Vgl. : JOOST LONCIN, *Geheime routes en netwerken. Joodse kinderen op de vlucht voor de holocaust*, Leuven, 2003; SYLVIE TASCHEREAU, VALÉRIE PIETTE EN ÉLIANE GUBIN, “L’immigration à Bruxelles dans les années trente. Le cas particulier des commerçants étrangers”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 9, 2001, p. 7-62.

cijfer het extreem hoge cijfer van Nederland benadert. Nederland werd evenzeer als Germaans en dus te annexeren gebied beschouwd⁶⁷. We vonden in de bronnen tot dusver echter geen enkele aanwijzing terug die deze stelling bevestigt en evenmin de Nederlandse historici Pim Griffioen en Ron Zeller, die een vergelijking tussen België en Nederland hebben gemaakt, wijzen hierop⁶⁸.

Aan het dader-perspectief dient echter het volgende te worden toegevoegd. Alhoewel het op het eerste gezicht lijkt dat we inzake de Jodenvervolging in België bijzonder goed zijn gedocumenteerd, wordt daarbij vaak over het hoofd gezien dat de bronnen enkele belangrijke lacunes vertonen. Dat merkten we reeds op bij de verslagen van de Antwerpse VJB-vergaderingen. Zo vonden we vooralsnog geen *Lageberichte* terug van de *Judenabteilungen* (aanvankelijk *Abteilung II C*, nadien *Abteilung IV B 3* en ten slotte *Abteilung IV B 4*) van de respectievelijke *Aussendienststelle* (buitendiensten) van de Sipo-SD⁶⁹. De reeks rapporten *Meldungen aus Belgien und Nordfrankreich* van het hoofdkwartier van de Sipo-SD in Brussel is bovendien zeer onvolledig. Ze behandelt enkel de periode 1943-1944⁷⁰. Dat alles impliceert ook dat wij ons niet volledig kunnen

uitspreken over de eventuele specificiteit van de Antwerpse *Aussendienststelle* van de Sipo-SD⁷¹.

Wanneer we de zaak bekijken vanuit het perspectief van de handlangers, springen volgende vaststellingen in het oog. De overtuigde nationaal-socialisten stonden in Antwerpen relatief zeer sterk. Bovendien kwamen talrijke kopstukken bij de uitvoering van de Jodenvervolging uit het Antwerpse en ze waren al voor de oorlog lid van anti-Joodse organisaties. Het ging hier dus om fanatici die bijzonder vertrouwd waren met de Antwerpse Joodse gemeenschap. Die vertrouwdheid vergemakkelijkte onmiskenbaar het opsporen van Joden.

Nog belangrijker lijkt ons echter de houding van de Antwerpse beleidsverantwoordelijken. Zoals bekend werkte de Antwerpse politie 'en bloc' aan de nachtelijke Jodenrazzia's van 15 en 27 augustus 1942 mee. Dat maakte de Antwerpse politie (en het stadsbestuur) tot medeplichtigen. Bij de razzia van 15 augustus beperkte de rol van de Antwerpse politie zich grotendeels tot het afgrendelen van de straten en werden (door de Sipo-SD en de *Feldgendarmarie*) een 1.000-tal Joden opgepakt⁷². Op 28 augustus hield de Antwerpse politie, op

67 MAXIME STEINBERG, *Anvers bastion de l'antisémitisme et de la xénophobie* (Schema van lezing te Antwerpen, 31.5.1988. Fotokopie in eigen bezit).

68 PIM GRIFFIOEN EN RON ZELLER, "La persécution des Juifs en Belgique et aux Pays-Bas pendant la Seconde Guerre mondiale. Une analyse comparative", in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 15, 1999, p. 73-132.

69 Het belang van zulke *Lageberichte* blijkt uit de wel bewaarde *Lageberichte* van *Abteilung II B* (anti-vrijmetselarij) [SOMA (AA 1314, nr. 536) : Archief anti-vrijmetselaarsorganisatie *L'Épuration / De Bezem*]. 70 SOMA (AA 553).

71 Over het belang van de eventuele specificiteit – autonoom handelen, machtsverhoudingen binnen het Sipo-SD-apparaat harder optreden tegen Joden... –, toegespitst op de Nederlandse casus : MARNIX CROES EN PETER TAMMES, 'Giflaten wij niet voortbestaan'..., p. 65-259.

72 Van het 1.000-tal Joden werd minstens een 20-tal eigenhandig door de Antwerpse politie opgepakt.

vraag van de Sipo-SD, echter eigenhandig 1.243 Joden aan, 234 meer dan het door de Duitsers gevraagde quotum van 1.000. Vierhonderd achtenveertig Joden werden in de 7de Wijk gearresteerd, 304 in Borgerhout, 152 in Berchem, 134 in Deurne, 105 in de 6de Wijk en nog eens 100 heren der in Groot-Antwerpen⁷³. Ook aan de razzia van 11 september 1942 zouden (individuele) Antwerpse politieagenten hun medewerking verlenen en die medewerking bij het opsporen van Joden zou minstens nog tot oktober 1942 voortduren.

Recent merkte historica Insa Meinen terecht op dat desondanks het grootste aantal Groot-Antwerpse Joden niet door de Antwerpse politie maar door de Duitsers en hun handlangers (o.m. de groepen rond Jodenjagers Felix Lauterborn en Gustaaf Vannisbecq en lokale verklikkers) werden opgepakt. Tevens snijdt zij de problematiek aan van officiële verblijfplaats en plaats van arrestatie. Aan de hand van een aantal voorbeelden die zij terugvond in het – onvolledig bewaarde – archief van het *Devisenschutzkommando* toont zij aan dat er ook bijvoorbeeld Antwerpse Joden werden opgepakt op het

moment dat zij naar Frankrijk trachtten te vluchten⁷⁴.

In haar poging om de Antwerpse politie en overheid minder prominent naar voren te schuiven als medespelers in het Antwerpse Joodse drama, ziet Insa Meinen ons inziens echter een paar belangrijke aspecten over het oog. Vooreerst is er de problematiek van de zogeheten ‘OT-Joden’. Op 13 juni 1942 verliet vanuit het Antwerps station het allereerste konvooi verplicht tewerkgestelde Joden die in Noord-Frankrijk voor de *Organisation Todt* (OT) mee aan de *Atlantikwall* moesten werken. Van de negen *Atlantikwall*-konvooiën die in de periode juni-september 1942 België verlieten, vertrokken er niet minder dan zes uit Antwerpen : op 13 juni (320 Joden), 14 juli (249), 18 juli (293), 5 augustus (316), 15 augustus (308) en 12 september (40). De andere drie vertrokken respectievelijk uit Brussel (26 juni), Charleroi (31 juli) en Luik (3 augustus). In totaal werden 2.252 Joden naar Noord-Frankrijk gevoerd, waarvan niet minder dan 1.526 (circa 68 %) uit Groot-Antwerpen. Onder die 1.526 Joden bevonden zich grotendeels gezinshoofden. Soms ging het om één of twee zonen uit

73 LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 713-721, waarin voor het aantal aangehouden Joden door de politie van Berchem verkeerdelijk 152 wordt gegeven; in werkelijkheid betrof het 252; Id., “De jodenvervolging in Borgerhout en de medewerking van de lokale politie”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 12, 2002, p. 99-146; *Lijst der Joden die tijdens den nacht van 28 op 29 augustus 1942 werden aangehouden in het Distrikt Deurne* (Auditoraat-Generaal : Dossier politiecommissaris Deurne Robert Hendrickx); Politiemuseum Oudaen, Antwerpen : PV politie district Deurne nr. 3680, 31.8.1942, *Lijst der joden opgeleid ter beschikking van de Sicherheitspolizei op 28 en 29 augustus 1942* [Het origineel PV bevindt zich in het archief van (de politie van) het Distrikt Deurne; fotokopie in eigen bezit]. Maxime Steinberg lijkt van menig dat er bij de razzia van 27 augustus slechts 1.095 Joden werden opgepakt. Dat strookt echter niet met de werkelijkheid, zoals o.m. tot uiting komt in de PV’s van de Antwerpse politie (MAXIME STEINBERG, *La persécution des Juifs...*, p. 279).

74 INSA MEINEN, “Face à la traque. Comment les Juifs furent arrêtés en Belgique (1942-1944)”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 6, 2005, p. 161-178.

- Bij de bevrijding vluchtte publiciteitsagent Pierre Beeckmans (tweede van links, vooraan zittend) naar Duitsland, waar hij zijn werk voor de Sipo-SD verderzette. Op 23 mei 1945 werd hij gearresteerd. In het groepsproces Volksverwerping werd hij ter dood veroordeeld, een vonnis dat in beroep werd bevestigd. Op 7 juni 1952 kreeg hij, via een gemotiveerd besluit van omzetting, genade en op 16 april 1960 kwam hij vrij. Links van hem advocaat René Lambrichts, leider van Volksverwerping, die in juni / juli 1945 was gearresteerd. Lambrichts kwam er in beroep met levenslang vanaf en werd reeds op 23 december 1951 voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Tijdens het naoorlogs gerechtelijk onderzoek verklaarde Lambrichts : "Einde 1942 vernam ik van Oostfrontvrijwilligers dat Joden in Polen systematisch werden omgebracht. Zonder daarvan de omvang van deze gruwelen te vermoeden".
(Foto VRT-archief)

een bepaald gezin, of was het combinatie van een vader en een zoon. Uit Groot-Brussel vertrokken minstens 86 Joden, uit Groot-Luik minstens 142 en uit Groot-Charleroi minstens 200 à 300 ⁷⁵.

De Duitsers zorgden ervoor om bij de 'OT-operatie' in de schaduw te blijven. De opeisingen voor de tewerkstelling gingen uit van het Belgisch Rijksarbeidsambt. Maar ook nu werd de Antwerpse politie

bij het gebeuren betrokken. Maxime Steinberg concludeert dat de opeisingsdocumenten voor de 'OT-Joden' in Antwerpen door de politie werden bezorgd ⁷⁶. Bovendien konden we zelf opmaken dat het begeleiden van de 'OT-Joden' van het Antwerps station naar de trein eveneens tot de taak van de Antwerpse politie behoorde. Verder werden, volgens een naoorlogse verklaring van één van de verantwoordelijken van het Antwerps Rijks-

⁷⁵ SOPHIE VANDEPONTSEELE, "De verplichte tewerkstelling van Joden in België en Noord-Frankrijk", in RUDI VAN DOORSLAER EN JEAN-PHILIPPE SCHREIBER, *De curatoren van het getto...*, p. 168-171.

⁷⁶ MAXIME STEINBERG, *L'étoile et le fusil. II : Les cent jours de la déportation des Juifs de Belgique*, Brussel, 1984, p. 145.

arbeidsambt, ook de Antwerpse stadsdiensten bij het vervoer van de 'OT-Joden' betrokken, een gegeven waarmee eveneens de katholieke Antwerpse burgemeester, Leon Delwaide, zou hebben ingestemd ⁷⁷.

De deportatie van de 'OT-Joden' stond op zich los van de *Endlösung*. Toch is ze er tegelijkertijd niet volledig van te scheiden. Door het feit dat hun echtgenoten in Noord-Frankrijk verplicht tewerkgesteld waren, stonden talrijke Joodse moeders er tijdens de razzia's met hun kroost letterlijk moederziel alleen voor. Meer nog, er kan worden verondersteld dat gezinnen waarvan de echtgenoot – of eventueel de zoon-kostwinner – afwezig was, minder snel bereid waren om onder te duiken, of gewoon te verhuizen. Indien die hypothese correct is, zouden dergelijke gezinnen een gemakkelijke prooi zijn, wat zich zou vertalen in een beduidend hoog deportatiepercentage.

De hypothese wordt bevestigd door een analyse van de 'OT-Joden' uit Berchem, Deurne en de Bergerhoutse Bouwensstraat waarvan we, op basis van het archief van Pierre Beeckmans, de VJB-formulieren

terugvonden. Voor Deurne waren de 'OT-Joden' waarvan we de VJB-formulieren terugvonden, afkomstig uit 22 gezinnen. Tweeënvijftig gezinsleden bleven thuis achter. Daarvan werden er 51 (98,07 %) gedeporteerd. Voor Berchem ging het om 118 gezinnen. Tweehonderd negentig gezinsleden bleven thuis achter. Daarvan werden er op hun beurt 219 (75,51 %) gedeporteerd. Voor de Bouwensstraat, de meest getroffen Groot-Antwerpse, straat gold zelfs een 100 %-situatie. Hier ging het om 12 gezinnen, waarvan 26 personen thuis waren gebleven : allen werden gedeporteerd. De deportatiecijfers van de gezinsleden van de 'OT-Joden' uit Deurne, Berchem en de Bergerhoutse Bouwensstraat lagen met andere woorden beduidend hoger dan de algemene lokale gemiddeldes van 65,87 % (Berchem), 73,86 % (Deurne) en de Bouwensstraat (89,29 %). We mogen ervan uitgaan dat een verdere analyse van de casussen Antwerpen-stad en Bergerhout, waar de meeste Joden woonden, tot een gelijkaardige conclusie zou komen ⁷⁸.

Op termijn – maar dat kon ze uiteraard niet onmiddellijk beseffen – had de An-

77 Auditoraat-Generaal : Dossier Robert Van der Heyden (met dank aan Sophie Vandepontseele). Van der Heyden stond tijdens de bezetting aan het hoofd van de Werkondernemersdienst van het Antwerps Rijksarbeidsambt.

78 Dienst voor Oorlogsslachtoffers, Brussel (Nr. Tr. 146.710) : Alfabetische lijst van 1.518 'OT-Joden' uit Groot-Antwerpen (met vermelding van geboortedatum en woonplaats, inclusief de straatnaam en het huisnummer). Aangezien één naam tweemaal voorkwam, betreft de lijst in feite 1.517 Joden. Zoals we zagen vertrokken uit Groot-Antwerpen in werkelijkheid 1.526 'OT-Joden'. Een analyse van de lijst was opnieuw een waar monnikenwerk : talrijke gegevens waren verkeerd weergegeven. Dat bemoeilijkte een vergelijking met de na de oorlog opgestelde *Lijst van de Israëlieten in België woonachtig in mei 1940, voor gedwongen arbeid geïnterneerd in werkkampen van Noord-Frankrijk, tewerkgesteld door firma's werken uitvoerend voor de Organisatie Todt, overgebracht naar de verzamelkampen van Mechelen, Drancy, naar het concentratiekamp van Breendonk en naar Belgische gevangenis. Gedeporteerd, ontsnapt, in vrijheid gesteld en overleden* [SOMA (AA 1171)]. Ook vergeleken we de Groot-Antwerpse OT-lijst met de reeds geciteerde *Mémorial de la déportation des juifs de Belgique*. Van al de gezinsleden die we uiteindelijk in de VJB-formulieren terugvonden, gingen we via diezelfde *Mémorial* na of ze al dan niet waren gedeporteerd.

twerpse politie, door haar aandeel in de deportatie van de 'OT-Joden', er voor gezorgd dat 1.000 à 1.500 Joodse gezinnen van 'OT-Joden' uit Groot-Antwerpen als het ware gegijzeld waren. Weinig gezinnen leken, in afwezigheid van de echtgenoot of de zoon-kostwinner, zomaar geneigd onder te duiken. Eveneens achteraf gezien, betekende de fase van de 'OT-Joden' evenzeer dat Groot-Antwerpen één van de voornaamste 'reserves' voor naar Auschwitz en Koziel te deporteren Joden leverde. Toen het, na de razzia's van de zomer van 1942, steeds moeilijker werd om Joden in hun huizen op te pakken, vulden de 'OT-Joden' de ontstane 'leemten' aan. In de loop van de bezetting – in hoofdzaak in oktober 1942 – werd meer dan 80 % van de Groot-Antwerpse 'OT-Joden' naar de Mechelse Dossin-kazerne afgevoerd. Daarnaast werden er onder meer een 25-tal 'OT-Joden' via het Franse Drancy gedeporteerd en overleden er minstens acht in kampen van de OT en minstens tien in het kamp van Breendonk⁷⁹. Dat alles doet onvermijdelijk het (indirecte) aandeel van de Antwerpse politie in de Jodenvervolgving toenemen.

Insa Meinen lijkt bovendien het gegeven te willen negeren dat de medewerking van de Antwerpse autoriteiten aan de Jodenvervolgving niet alleen gevolgen had voor de slachtoffers, maar ook voor het potentiële aantal Antwerpse omstanders dat bereid was hulp te bieden aan hun Joodse burens en zo tot tegenstanders uit te groeien. Sociologische en geschiedkundige studies wijzen er inderdaad reeds lang op

dat de meesten eerder geneigd zijn tot hulp over te gaan, wanneer gezaghebbende referentiegroepen, wier normen men deelt, hierom uitdrukkelijk vragen. Antwerps burgemeester Leon Delwaide (het administratieve hoofd van de politie) en met hem het hele stadsbestuur, evenals de procureur des konings Edouard Baers (het gerechtelijk hoofd van de politie) en hoofdcommissaris Jozef De Potter, besloten te zwijgen. Meer nog, herhaaldelijk werd er medewerking verleend aan de bezetter, zelfs wanneer die medewerking tegen de Belgische wetgeving inging. Het resultaat was dat, in vergelijking met bijvoorbeeld Groot-Brussel, waar de katholieke burgemeester Jules Coelst weigerde zijn politie te laten meewerken aan Jodenrazzia's⁸⁰, in Antwerpen relatief weinig hulp aan Joden werd geboden. In Brussel had men de 'kracht van het voorbeeld'. In Antwerpen was er het 'alibi van het voorbeeld'.

Peter Tammes komt voor Nederland tot een vergelijkbare, belangrijke conclusie : "Enkele burgemeesters weigerden een anti-Joodse maatregel uit te voeren. Wellicht vond die weigering navolging onder de plaatselijke bevolking. In de gemeenten waar burgemeesters een anti-Joodse maatregel hadden geweigerd uit te voeren, bleek de overlevingskans van Joden hoger te zijn dan in gemeenten, waar de burgemeesters meewerkten met de uitvoering van anti-Joodse maatregelen". Volgens Tammes was zijn "belangrijkste bevinding" inzake oorlogsburgemeesters bovendien "dat in gemeenten waar voor de instelling

79 *Ibidem*.

80 BENOÏT MAJERUS, "Logistiques administratives et persécution anti-juive"..., p. 194-212.

van een plaatselijk verblijfsverbod of het begin van de reguliere deportaties, een nationaal-socialistisch gezind persoon burgemeester was, de overlevingskans van Joodse inwoners kleiner was”⁸¹.

Die laatste bevinding, zo blijkt uit ons onderzoek, gaat niet voor België op. In de cruciale fase van de Jodenvervolging – de zomer van 1942 – hadden enkel Charleroi en Gent een uitgesproken nationaal-socialistische burgemeester, respectievelijk de handelaar Prosper Jean Teughels, een Rexist, en de historicus Hendrik Jozef Elias, een vooraanstaand VNV'er. Toch werd daar uiteindelijk respectievelijk 'slechts' 38,26 % en 35,85 % van de Joodse gemeenschap gedeporteerd (zie tabel 6). Luik werd door een socialistisch burgemeester bestuurd, de handelsreiziger Joseph Bologne, en kende een deportatiecijfer van 33,90 %. Op de katholieke burgemeester en apotheker Jules Coelst van Brussel, met een deportatiecijfer van 37,02 %, wezen we reeds. Ook Groot-Antwerpen en het nabijgelegen Kalmthout kenden katholieke ('christen-democratische') burgemeesters, respectievelijk de reeds vermelde advocaat Leon Delwaide en de geneesheer Armand Zaman. Niet alleen lagen beide gemeenten in dezelfde Vlaamse provincie Antwerpen, maar waren het ook de regio's waar procentueel het grootst aantal Joden werden gedeporteerd, respectievelijk 65,88 % en 85,71 %.

Alhoewel uiteraard steeds voor ogen dient te worden gehouden wie precies waar werd

gearresteerd – op een bepaald moment doken de Joden massaal onder en men kan veronderstellen dat verscheidene van de op de VJB-formulieren vermelde Joden niet in Groot-Antwerpen maar elders werden opgepakt – blijft er sprake van een Antwerpse specificiteit. Zelfs wanneer we ervan uitgaan dat heel wat Antwerpse Joden op het moment van hun arrestatie niet meer op hun officieel adres verbleven, wijzen alle cijfergegevens erop dat de Joden in Antwerpen hoe dan ook meer kans hadden om gearresteerd te worden en zodoende kwetsbaarder waren dan Joden in de rest van het land. Tot de oorzaken daarvan behoren de medewerking van de Antwerpse autoriteiten aan de Jodenvervolging en een – in vergelijking met de rest van het land – eerder vrij geringe neiging van de lokale bevolking om hun Joodse burens te helpen, mogelijk gekoppeld aan een hogere neiging om tot verklikking over te gaan⁸².

* LIEVEN SAERENS (°1958) is doctor in de geschiedenis (KU Leuven, 1999) en sinds 2002 onderzoeker bij het SOMA.

Afkortingen

OT	<i>Organisation Todt</i>
Sipo-SD	<i>Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst</i>
SS	<i>Schutzstaffel</i>
VJB	Vereeniging van Joden in België

81 MARNIX CROES EN PETER TAMMES, 'Gif laten wij niet voortbestaan...', p. 324.

82 Over de geringere hulp aan Joden in het Antwerpse en de groter neiging tot verklikking: LIEVEN SAERENS, *Étrangers dans la cité...*, p. 837-862, 881-884; ID., 'Gewone Vlamingen? De jodenjagers van de Vlaamse SS in Antwerpen, 1942', in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 16, 2005, p. 34-35.